

UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA

DIPLOMSKO DELO

**VPLIV ADAMA SMITHA NA EKONOMSKO FILOZOFIJO
FRIEDRICHA AUGUSTA VON HAYEKA**

Ljubljana, maj 2010

GREGOR WEDAM

IZJAVA

Študent Gregor Wedam izjavljam, da sem avtor tega diplomskega dela, ki sem ga napisal pod mentorstvom mag. Bernarda Bršičiča, in da dovolim njegovo objavo na fakultetnih spletnih straneh.

V Ljubljani, dne 20.07.2010

Podpis:

Kazalo

Uvod.....	1
1 Hayekova filozofija znanosti	4
2 Hayekova ekonomska filozofija	7
2.1 Od fabianskega socializma do Smithove naravne svobode	8
2.1.1 <i>Socializem</i>	8
2.1.2 <i>Neoklasična teorija</i>	10
2.1.3 <i>Smith in nevidna roka</i>	12
2.1.4 <i>Smith, Hayek in laissez-faire</i>	17
3 Hayekova socialna filozofija.....	20
Sklep	26
Literatura In viri	28

UVOD

Friedrich Hayek (1899 – 1992) je eden izmed najpomembnejših mislecev 20. stoletja. Čeprav je po večini znan kot ekonomist, ga je zaradi njegovega prodornega raziskovanja na številnih področjih kot so psihologija, filozofija, pravo, politika in ekonomija težko uloviti v kakršno koli splošno oznako. Razlog je preprost. Hayek je bil mnenja, da nihče ne more biti dober ekonomist, če hkrati ni več kot ekonomist. To seveda ne pomeni, da ekonomska znanost sama ne proizvaja nobenih uvidov, ki ne bi tako ali drugače zajeti v drugih znanostih, temveč da je vsakršno ekonomsko delovanje vpeto v širši kontekst človeške narave in političnih ter družbenih institucij.

Tekom zadnjega stoletja je Hayek doživel številne vzpone in padce popularnosti. Prvič je zaslovel v 20. letih 20. stoletja s svojimi prispevki k teoriji kapitala in poslovnih ciklov ter kritiki socialističnih teorij. V 30. letih se je zapletel v dolgo in obsežno polemiko s Keynesom, ki se je obrnila v prid slednjega in predstavljala zaton zanimanja za Hayeka kot ekonomista¹. Z izjemo njegovega dela *The Pure Theory of Capital*, ki je bil mišljen kot del v končni fazi nedokončanega projekta celovite teorije kapitala, je dogodek v veliki meri vodil v umik Hayeka od tehničnih vprašanj ekonomske teorije k metodološkim in epistemološkim razmislekom teorije in družboslovnim temam. V 30. letih je izšel eden izmed njegovih najpomembnejših člankov z naslovom *Economics and Knowledge*, ki je hkrati združeval njegovo kritiko neoklasične ekonomske šole in predstavljal temelje njegovega zanimanja za problem znanja v družbenih in ekonomskih procesih, ki ga je razvijal v številnih nadaljnjih člankih. Hayek je v njih poudarjal, da je človeško znanje omejeno na subjektivno razumevanje bližnjih okoliščin ter relativno šibkega razumevanja delovanja kompleksnega družbenega sistema, v katerem živijo posamezniki. Zaradi subjektivne in fragmentarne narave znanja, je Hayek za temeljni ekonomski problem postavil koordinacijo znanja v družbi ter izpostavil, da je konstitutiven del ekonomske teorije empirično raziskovanje prvič, načina komunikacije znanja med milijoni posameznikov, ki sodelujejo v ekonomskih procesih in drugič, konvergence načrtov vseh posameznikov. S tem se je ostro odmaknil tako od neoklasične teorije, ki je jemala znanje za objektivno in dano ter od striktno prakseološke metode znotraj avstrijske šole, kateri ji je pripadal in ki je, predvsem pod vplivom Misesa, razumela ekonomsko teorijo kot a priori deduktivno znanost, spodkopal pa je tudi pretenzije socialistične teorije, ki je verjela, da je moč učinkovito upravljati z znanjem na centraliziran način. Na tej epistemološki podlagi je Hayek uvedel povsem novo razumevanje vloge trgov, konkurence in cen v procesu ekonomske koordinacije. Namesto statičnih in nerealnih modelov ravnotežja, je ponudil dinamično podobe tržne družbe, ki preko konkurence med posamezniki odkriva podležečo ekonomsko realnost, ki nikomur ni dana v celoti, pri čemer delujejo cene kot agregat znanja in vodilo pri ekonomskem odločanju. Tržni mehanizmi so po njegovem mnenju edina institucija, ki navkljub zmotljivosti posameznikov,

¹ Radikalnost idejnega preobrata je vidna iz opazke Hayekovega učenca Ludwiga Lachmanna, ki je pripomnil, da je so bili ob njegovem prihodu na LSE v zgodnjih 30. letih "vsi hayekianci; na koncu desetletja pa sta ostala le dva: Hayek in jaz [tj. Lachmann]" (Boehm, 1991, str. 366)

negotovosti povezane s tokom časa ter stalnih sprememb v okusih potrošnikov in tehnologij, omogočajo hitro in pravilno usmerjeno prilagajanje odločitev posameznikov. Navkljub revolucionarnosti Hayekovih prispevkov, so njegove ideje naletele na bolj medel odziv znotraj ekonomske znanosti. Čeprav je leta 1974 povsem nepričakovano Nobelovo nagrado za področje ekonomije, je zunaj avstrijske šole le malo njegovih prispevkov vključenih v teorije trenutno prevladujočih ekonomskih šol.

Drugi vzpon Hayekove popularnosti, tokrat na področju politike in politične filozofije, se je pričel z njegovim delom *The Road to Serfdom*. Knjiga je bila Hayekov odziv na zanj zaskrbljujoč trend porasta socialističnih in intervencionalističnih politik zahodnih držav. Njegov odpor do teh politik je izhajal iz pogosto neslutnih posledic, ki jih ima naraščajoča moč države na individualno svobodo in ekonomsko učinkovitost. Zadovoljevanje »družbenih« ciljev namreč pomeni zaton vladavine zakonov, znotraj katerih lahko posamezniki zasleduje cilje v skladu z lastnimi vrednostnimi sistemi. Na njihovo mesto stopi arbitrarno in pogosto pristransko vsiljevanje »družbene« vrednostne lestvice, ki jo določa ozek krog ljudi in kateri se morajo vsi ostali prebivalci prilagoditi. Knjiga je doživela neverjeten uspeh, ne samo v Veliki Britaniji, ki je predstavljala prvotno zamišljeno ciljno publiko, temveč tudi v ZDA in drugih delih sveta. *The Road to Serfdom* je bila v veliki meri politična knjiga, v kateri se je Hayek izognil poglobljen teoretiziranju o pomenu pojmov svobode, zakonov in pravičnosti ter podal le grob prikaz liberalne družbe, ki mu je predstavljala kot ideal ne le svobode temveč tudi materialnega napredka vseh prebivalcev. Te teme je v nadaljnjih desetletjih razvijal in poglobljal v delih *The Constitution of Liberty* in *Law, Legislation and Liberty*. Z njimi se je Hayek postavil ob bok najpomembnejših političnih filozofov 20. stoletja in postal eden izmed najbolj markantnih zagovornikov klasičnega liberalizma.

Seznam tradicij in avtorjev, ki so vplivali na Hayekove ideje, je nepopisno dolg in sega od ekonomistov kot so Carl Menger, Eugen von Böhm-Bawerk, Philip Wicksteed in Ludwig von Mises do filozofov kot so Bernard de Mandeville, David Hume, Adam Smith, Adam Ferguson, John Stuart Mill, Immanuel Kant, Michael Polanyi in Karl Popper. Največji vtis nanj so brez dvoma pustili avtorji škotskega razsvetljenstva, ne samo zaradi njihovega kompleksnega in enovitega pristopa k proučevanju t.i. moralnih znanosti, temveč tudi zaradi njihovega neomajnega zagovora svobode posameznika in raziskovanja temeljev družbenih ureditev, v katerih se ta svoboda lahko realizira.

V pričujočem diplomskem delu si bomo zadali dvojno nalogo. Prvič, raziskali bomo vpliv, ki ga je imela socialna filozofija Adama Smitha na Hayekovo ekonomsko filozofijo in drugič, prikazali bomo razvoj Hayekove misli, ki je segal od začetnih socialističnih pogledov do klasično liberalne vizije družbe. Kot bomo videli, sta oba vidika tesno prepletena, saj se je z leti Hayek vse bolj in bolj skliceval na številne ideje Smitha in jih poglobljal ter aktualiziral.

Adam Smith (1723 – 1790) je bil eden izmed ključnih avtorjev škotskega razsvetljenstva ne samo na področju politične ekonomije, temveč tudi na področju moralne, socialne in politične filozofije. Če pustimo na strani njegovo vlogo pri vzpostavitvi ekonomske znanosti kot

relativno samostojne discipline, je pomemben predvsem zaradi njegovih prispevkov k t.i. teoriji spontanega reda, ki je v osrčju Hayekove ekonomske in politične filozofije. Bistvo te teorije je v prepričanju, da ljudje skozi proces neprestane interakcije nenamerno in nenačrtovano ustvarjajo stabilne in dobrodejne ekološko prilagojene institucije, ki strukturirajo družbo na način, ki zagotavlja varnost, napredek, zmanjšuje negotovost in presega omejitve znanja, s katerimi je soočen vsak izmed posameznikov. Smith je uspel razložiti vznik in ohranjanje družbe zgolj na podlagi naravnih nagnjen ljudi, brez potrebe po tem, da bi družbo in njene institucije moral nekdo zavestno ustvariti in jih ohranjevati z močjo in prisilo. Nasproti krščanski tradiciji je družbo in zgodovino raziskoval kot proizvod človeškega delovanja, tako zavestnega kot nenamerne, brez sklicevanja na Boga, ki bi preko Previdnosti vodil ljudi k uresničevanju svojega načrta. Napredek civilizacije in blagostanja je bil po njegovem mnenju dosegljiv že preko uresničevanja omejenih in pogosto kratkovidnih ciljev posameznikov, ki so živeli v nekem določenem družbenem okviru. V svojih pogledih se je močno razlikoval tudi od tradicije, ki se je začela s Hobbesom in je človeško naravo razumela kot egoistično, nedružbeno in nagnjeno k konfliktom, v katerih so dovoljena vsa sredstva. Smith je človeka videl kot bistveno družbenega. Zaradi vrojenih teženj kot je sočutje, se človek po svoji naravi prilagaja drugim ljudem in išče načine, kako jim ugoditi. Na podlagi medsebojnega prilagajanja se izoblikujejo moralni in etični standardi, zakoni in, skupaj s človeško željo po izboljševanju svojih razmer, tudi delujoč sistem ekonomske menjave. Velik del Smithovih pisanj je bilo mišljenih kot kritika takrat močno razširjenih prepričanj, da je potrebno družbo in ekonomski sistem zavestno nadzirati in usmerjati, če želimo doseči njun razvoj in napredek. Pokazal je, da nihče ne poseduje zadostnega znanja, da bi lahko nadomestil spontano nastale družbene in ekonomske institucije.

V diplomski nalogi bomo postopali na sledeč način. V prvem poglavju bomo skicirali nekatera temeljna teoretska izhodišča družboslovnih raziskovanj Smitha in Hayeka. To bomo storili preko primerjave naravoslovnih in družboslovnih znanosti, saj je bil predvsem Hayek prepričan, da mnogo nesporazumov v sodobni ekonomski znanosti izhajajo ravno iz zamegljevanja ključnih razlik med obema tipoma znanosti. Tako Smith kot tudi Hayek poudarjata, da je temeljni namen družboslovnih znanosti razlaga, kako posamezniki, ki delujejo na podlagi subjektivnega in omejenega znanja, tvorijo družbene pojave, ne da bi jih želeli zavestno ustvarjati. V drugem poglavju bomo pozornost usmerili v Hayekovo ekonomsko filozofijo, ki je zaznamovana z njegovim zavedanjem omejitev, ki so postavljene človeškemu razumu. Po njegovem mnenju je uspešnost družbe povezana z učinkovitostjo njenih institucij pri izrabi znanja, ki je razpršeno med milijoni posameznikov. Hayekovo stališče, da je zgolj tržni sistem zmožen širiti in koordinirati to znanje, je bilo plod več desetletij trajajočega razvoja njegove misli. Potek tega razvoja bomo podali v kronološki obliki in pokazali, kako se je Hayek v soočenju s socialistično in neoklasično ekonomsko teorijo, vse bolj približeval Smithovemu ekonomskemu liberalizmu in dinamičnemu razumevanju ekonomskih procesov. V tretjem in zadnjem poglavju bomo povezali Hayekovo socialno in ekonomsko teorijo ter pokazali, da je podobno kot Smith trdil, da je družba, ki temelji na idejah klasičnega liberalizma, edina, ki ustvarja potrebne pogoje za delovanje

tržnega mehanizma. Za konec pa si bomo ogledali še določene sorodnosti Smitha in Hayeka pri njuni kritiki uveljavljanja t.i. družbene pravičnosti.

1 HAYEKOVA FILOZOFIJA ZNANOSTI

Epistemološka in metodološka vprašanja znanstvenega raziskovanja določajo predmet, način raziskovanja in omejitve, ki so postavljene posamezni znanosti pri dometu njenih rezultatov. Kljub temu, da se filozofija znanosti ukvarja s problemom znanosti nasploh, je že od razsvetljenstva dalje obstajalo eksplicitno zavedanje dejstva, da imamo opravka z dvema, sicer povezanimi, a v veliki meri ločenima, tipoma znanosti. Prvi tip, ki je dandanes poznan pod oznako naravoslovne znanosti, raziskuje naravne pojave in njihove zakonitosti, drugi tip, poznan kot moralna znanost oziroma družboslovna znanost, pa se ukvarja s človeško motivacijo, delovanjem in družbenimi pojavi, ki nastanejo kot posledica interakcije med ljudmi. Ločnica med njima izhaja neposredno iz narave predmeta, ki ga oba tipa znanosti proučujeta. Predmet naravoslovnih znanosti je dan objektivno, torej ločeno od opazovalcev, in sledi empirično ugotovljivim zakonom, ki jih je moč opisati v formalnih in matematičnih sistemih. Družboslovje po drugi strani pa ima opravka z človeškim delovanjem, ki ga sicer lahko objektivno opišemo kot katerikoli drug naravni predmet, a s tem izgubimo tisto, kar je ključno pri razumevanju človeškega delovanja. Za razliko od naravnih pojavov je človeško delovanje bistveno odvisno od subjektivnih vzgibov, zaradi česar je v splošnem sprejeto, da je za znanost človeškega delovanja, potrebno razumevanje teh vzgibov, če želi dati kakršnokoli razlago individualnega delovanja in kolektivnih rezultatov delujočih posameznikov.

V ekonomski teoriji že skoraj od začetka vlada neke vrste nelagodje glede njenega mesta v tej delitvi. Po eni strani je kot analiza ekonomskega delovanja ljudi nedvomno del družboslovnih znanosti z vsemi pripadajočimi omejitvami, a je hkrati dosegla neizmerne dosežke pri formalizaciji »ekonomskega delovanja«. To ji je uspelo predvsem na račun relativno ozkih predpostavk glede motivacije, ki vodijo ljudi pri ekonomskih odločitvah ter možnost natančne kvantifikacije vhodnih podatkov, kar pomeni, da je njena analiza lahko rigorozno matematična in natančna. To jo, vsaj po mnenju mnogih ekonomistov, ne samo približa, temveč celo postavlja ob bok naravoslovnih znanosti, pri kateri se je pogosto navdihovala glede konceptov in metode. Kar družbi Smitha in Hayeka v tej zgodbi, je njuna skepsa glede takšne neposredne aplikacije naravoslovnih metod in konceptov na vprašanja človeškega delovanja in družbe in kritičnega odnosa, ki sta ga zavzela do njih.

Smithovi prispevki k filozofiji znanosti so v literaturi le redko omenjeni. Razlog je predvsem v tem, da Smith sam ni nikoli razvil sklenjene teorije znanosti. Kljub temu je mogoče njegove poglede razbrati iz eseja *The history of astronomy* (Smith A., 1982) in specifičnih pristopov, ki jih je ubral v njegovih ostalih delih. Smith je bil, tako kot marsikateri drugi avtorji škotskega razsvetljenstva, pod močnim vplivom uspehov, ki jih je dosegel Newton na

področju fizike in pogosto je celo označen kot Newton politične ekonomije². Vendar je potrebno biti pri tem zelo pozoren, kaj takšna oznaka pomeni. Smith je našel navdih pri newtonovski metodi, ki izhaja iz empiričnih opazovanj in nato sklepa na temeljne principe, s katerimi potem razloži opazovane pojave, a nas to ne sme zavesti, da je pri tem Smith zagovarjal načelno enakost naravoslovnega in družboslovnega proučevanja. Kljub temu, da je na večjih mestih dajal mehanične analogije med delovanjem družbe in stroji, se je dobro zavedal, da med obema vrstama predmetov obstaja velika razlika. Medtem ko stroje vodijo mehanični in deterministični zakoni, ki omogočajo natančno razumevanje njihovega delovanja in napovedovanja prihodnjih stanj, je za ljudi značilno, da vsakega izmed njih vodi »lasten princip gibanja« (Smith A., 1984, str. 234). Kljub temu, da delovanj posameznikov ni mogoče razlagati mehanicistično, si ljudje vseeno delijo določene temeljne motivacije in vzgibe, na podlagi katerih je mogoče narediti splošno teorijo človeškega delovanja, ki bo uspela pojasniti razloge in genezo določenih družbenih institucij. Pomemben vidik Smithovega pristopa je v tem, da je družbene pojave razlagal kot nenameren rezultat interakcije posameznikov, ki so delovali na podlagi subjektivnih vzgibov. Če želimo razumeti posamezne družbene institucije, moramo najprej razumeti, kakšnemu namenu služijo v širšem sklopu človeškega delovanja in na kakšen način vzniknejo skozi delovanje posameznikov.

V svojem eseju *history of astronomy* Smith prav tako neodobravajoče govori o ljudeh, ki so poskusili družbene pojave razumeti tako, da so jih razlagali preko analogij iz naravoslovnih znanosti:

»V sistemih, ki so svoj izvor dolgovali tistim, ki so bili seznanjeni z eno umetnostjo in nevedni o drugi, tistim torej, ki so si razlagali njim nepoznane fenomene s tistimi, ki so jim bili poznani je analogija, ki je drugim piscem dala le malo podobnosti, postala veliki tečaj, na katerem se vse obrača.« (Smith A., 1982, str. 47)

Zgornji odstavek je Hayek uporabil kot izhodiščno misel v svojem delu *Counter-revolution in Science* (Hayek, 1955), kjer je pokazal na ključno razliko med metodo naravoslovnih in družboslovnih znanosti ter nevarnosti, ki izhajajo iz aplikacije naravoslovne metode na družboslovno področje. Če smo pri Smithu zasledili prisotno, a ne eksplicitno, ločevanje med znanostjo narave in znanostjo o človeku, je pri Hayeku to postalo ena izmed temeljnih potez njegove ekonomske filozofije. Razlikovanje med družbenimi in naravoslovnimi znanostmi ima svojo podlago v specifičnih potezah predmeta, ki ga obe vrsti znanosti proučujeta. Naravoslovne znanosti se ukvarjajo z odkrivanjem lastnosti in zakonitosti, ki povezujejo naravne fenomene. Pomemben korak pri napredku naravoslovnih znanosti je predstavljal odmik od raziskovanja, kaj ljudje mislijo o naravi k izčrpnemu opisu naravnega reda. Ker naravni fenomeni obstajajo neodvisno od mnenj, ki jih imajo ljudje o njih, je naloga naravoslovnih znanosti, da na podlagi svojih raziskovanj vplivajo na podobo, ki jo ima človek o svetu.

² Glej na primer (Millar, 2006, str. 404)

Povsem drugače pa je v družboslovnih znanostih, ki ne raziskujejo relacij med objektivno obstoječimi rečmi, temveč ljudmi in rečmi ter med posamezniki samimi. Te relacije se ustvarjajo na podlagi stališč, ki jih ljudje zavzemajo nasproti fizičnemu svetu in to, kako si ljudje razlagajo svet okoli sebe, je tisto, kar jih vodi pri njihovem delovanju. »Denar je denar, beseda je beseda, kozmetika je kozmetika, če in zato, ker nekdo misli, da so to.« (Hayek, 1948a, str. 60). Noben objektivni opis fizičnih predmetov nam ne bi mogel podati razlage, kaj je denar, zakaj se neka stvar v določenem okolju sprejema kot denar ali pojasniti katere stvari so lahko denar. Na ta vprašanja lahko damo odgovor zgolj, če pogledamo kakšno funkcijo igra denar v glavah ljudi in kaj želijo z njim doseči.

Subjektivna ocene ciljev, okoliščin in sredstev posameznikov so tiste, ki usmerjajo njegovo vedenje, ne glede na to ali se po mnenju zunanjih opazovalcev moti v svojih ocenah ali ne. Za družboslovno znanost so ta subjektivna mnenja objektivna dejstva, v kolikor predstavljajo izvirne podatke na podlagi katerih gradi teorijo in modele. Naloga raziskovalca je, da pojasni, kako iz teh predstav izhajajo družbena razmerja, ki so »nenamerna in pogosto nedoumeta posledica ločenih, a prepletenih dejanj posameznikov in družbe« (Hayek, 1955, str. 34). Tej metodi, ki jo Hayek povezuje s Smithovo tradicijo, pravi individualistična ali kompozitna metoda, saj, za razliko od naravoslovnih znanosti, ki pričnejo z naravo kot kompleksno celoto in jo potem razgrajujejo na enostavnejše dele, izhaja iz delovanja posameznikov in skozi njihov sovpliv odkriva kompleksne celote, vzorce in zakone.

Smitha in Hayeka družni skupni pristop, ki temelji na metodološkem individualizmu in epistemološkem subjektivizmu. Oba vidika bosta v nadaljevanju igrala ključno vlogo, zato jima velja nameniti še nekaj besed. Epistemološki subjektivizem zavrača idejo, da lahko družboslovna analiza izhaja iz objektivno danih dejstev, ki jih preprosto razbira iz stanj sveta. Kakršna koli razlaga je namreč možna zgolj pod pogojem, da izhajamo iz konceptov, ki vodijo ljudi. Slednji se sicer lahko ujemajo z objektivnimi dejstvi, a za to ne obstaja noben vnaprejšnji garant.

Metodološki individualizem, ki mu Hayek pravi tudi »pravi individualizem«, je najlažje razumeti v opoziciji s tremi sorodnimi pristopi – metodološkim holizmom, racionalističnem individualizmu in hedonističnem individualizmu. Metodološki individualizem v svoji analizi izhaja iz delujočih posameznikov, kar pomeni, da je vztraja na tem, da se vse družbene fenomene razlaga izključno na podlagi motivacij in dejanj posameznikov, ki so te fenomene proizvedli. To pomeni zavračanja razumevanje družbenih fenomenov kot *sui generis*, torej striktno ločenih od posameznikov, ki so jih proizvedli, ter razlag sprememb, ki temeljijo na vzročnih odnosih med kolektivnimi fenomeni³, kot to počne metodološki holizem. Pogled bi lahko povzeli z mislijo, da ima vsak pojav na makro ravni svoje vzroke na mikroravni. Metodološki individualizem uteleša tudi specifično obliko razumevanja posameznika, ki ga loči od racionalističnega in hedonističnega individualizma. Racionalistični individualizem

³ Ta vidik opozicije med metodološkim individualizmom in holizmom je viden predvsem pri Hayekovi kritiki Keynesove ekonomske teorije, ki poskuša razlagati ekonomske pojave na podlagi gibanja agregatnih ekonomskih tokov.

verjame, da je razum, s katerim je človek obdarjen, neomejen in da so družbene institucije lahko učinkovite zgolj pod pogojem, da so ustvarjene in vodene z razumom. Hedonistični racionalizem pa zastopa tezo, da je človeška motivacija pogojena izključno z ugodjem posameznika in egoističnimi vzgibi. Metodološki individualizem po drugi strani izhaja iz ljudi kot so. Pri tem ohranja raznolikost človeške motivacije, ki sega od dobrohotnih in altruističnih dejanja do samoljubnih in sebičnih vzgibov, saj je slednja pogosto odvisna od konteksta, v katerem se pojavi. Prav tako se zaveda kognitivnih omejitev, ki so lastne človeškemu razumu in so prisotne ne le v postopkih mišljenja, temveč tudi pri rezultatih, ki jih lahko doseže. Ali, kot se malce hudomušno izrazi Hayek: »bližje resnici bi bilo reči, da je človek po naravi len, nepreviden in zapravljiv ter da ga zgolj okoliščine prisilijo, da se vede ekonomsko oziroma, da previdno prilagaja sredstva svojim ciljem« (Hayek, 1948c, str. 11).

2 HAYEKOVA EKONOMSKA FILOZOFIJA

Hayekova temeljna preokupacija, in hkrati tudi njegov najpomembnejši prispevek k družboslovju nasploh, je bilo razmišljanje o vlogi, ki jo v družbi igra dejstvo, da je znanje, ki ga poseduje vsak posameznik, izredno omejeno. Temeljni namen družboslovnega raziskovanja je po njegovem mnenju raziskovanje posledic tega dejstva. Torej, na kakšen način se ljudje spopadajo s svojim omejenim znanjem, kakšen je rezultat njihovih prizadevanj in kakšen je najboljši sistem, znotraj katerega se odvija koordinacija tega razpršenega znanja.

Znanje Hayek razume kot celoto vseh eksplicitnih in implicitnih prepričanj in naravnanj, ki jih ima človek o svetu. Zaradi kognitivnih in časovnih omejenosti, s katerimi se soočajo ljudje, je njihovo znanje o svetu omejeno na okoliščine, ki se ga neposredno tičejo ali zanimajo. V tem smislu lahko rečemo, da je znanje v družbi kot celoti lokalizirano in razpršeno, saj obstaja zgolj v obliki nepopolnih in včasih nezdružljivih prepričanjih posameznikov. Hayekovo mnenje je, da je poleg ekonomskih prednosti, ki izhajajo iz delitve dela (*division of labour*), za napredek družbe vsaj toliko pomembna izraba delitve znanja (*division of knowledge*), saj je to edini način, da družba koristi vse informacije, ki so na vezane na nek specifičen prostor in čas. V kolikor je vsako znanje, ki ga posedujejo posamezniki subjektivno, je neizogibno tudi, da so določena prepričanja in pričakovanja posameznikov med seboj nezdružljiva in hkrati neuresničljiva. Problem družbenega sistema tako ni zgolj kako uporabiti vso znanje, ki je na voljo, temveč tudi kako poskrbeti za koordinacijo prepričanj in pričakovanj, tako da bodo le-ta lahko izpolnjena v največji možni meri.

Razpršenost, nepopolnost in specifičnost znanja v družbi ima velik vpliv na razmišljanje o učinkovitosti različnih ekonomskih sistemov. Ugotoviti je namreč potrebno, pod katerimi pogoji bo prišlo do največje koordinacije znanja in do odpravljanja neujemajočih načrtov posameznikov. Zgodovinsko gledano sta bili alternativni dve. Prva izhaja iz politične ekonomije 18. stoletja in je svoj najzgodnejši izraz dobila v Smithovem *The Wealth of Nations*. V grobem je Smith trdil, da je v pogojih naravne svobode najbolje prepustiti proste roke posameznikom, da sledijo svojim interesom, saj sami najbolje vedo kaj želijo in kakšen

je najboljši način za doseganje svojih ciljev glede na okoliščine, v katerih se nahajajo. V svojih delih je svaril predvsem pred prepričanjem, ki ga je Hayek kasneje poimenoval »usodna domišljavost«, da lahko določeni posamezniki ali skupine ljudi lažje in bolj učinkovito izpolnjujejo domnevne cilje družbe, v kolikor prevzamejo vajeti in usmerjajo delovanje posameznikov in družbenih sistemov. V 19. in 20. stoletju je ta miselnost pomešala še z scientističnim teorijami družbe, kar je vodilo k nastanku prepričanja, da je edina racionalna ureditev družbe tista, v kateri je znanje centralizirano v enem organu, ki usmerja ekonomsko aktivnost, z namenom doseganja ne samo učinkovite izrabe ekonomskih sredstev, temveč tudi doseganja »pravičnejše« družbe. Te teorije segajo od blažjih oblik državnega intervencionizma do različnih socialističnih ekonomskih teorij.

Hayek je tekom svojega življenja postal eden izmed najbolj eminentnih zagovornikov ekonomskega liberalizma. Večji del njegovega opusa predstavlja aktualizacija in nadgrajevanje Smithovega pristopa k analizi družbe in mesta, ki ga v njej zaseda ekonomska sfera, ter kritika socialističnih in kolektivističnih teorij. V naslednjem razdelku si bomo podrobneje pogledali Hayekovo umeščenost v spor, ki je nastal med socialistično ekonomsko teorijo in avstrijsko ekonomsko šolo, posledice, ki jih je imel za njegovo kritiko neoklasične ekonomske teorije ter njegovo zблиževanje s Smithom.

2.1 Od fabianskega socializma do Smithove naravne svobode

Hayek je bil v prvi polovici 20. stoletja aktivno vpleten v t.i. razprave o socialistični kalkulaciji. Razprave so potekale predvsem med avstrijsko ekonomsko šolo, katere vidni predstavnik je bil tudi sam, ter različnimi vejami socialistične ekonomske šole. Osnovno vprašanje se je vrtelo okoli pogojev, pod katerimi je ekonomska kalkulacija prvič možna in drugič učinkovita. Vprašanje ekonomske kalkulacije in njenih posledic za ekonomsko politiko je ena izmed najpomembnejših tem znotraj avstrijske šole in »vsil [njeni] edinstveni prispevki ekonomiji izhajajo iz osrednjega mesta, ki ga ima ekonomska kalkulacija za ljudi« (Boettke, 2001, str. 30). Povsem enako bi lahko zatrдили tudi za Hayeka samega. Njegova kritika neoklasične šole in razvijanje lastne teorije trga izhajajo neposredno iz nekaterih razmislekov povezanih z neobhodnimi problemi socialističnih ekonomskih teorij. V nadaljevanju bomo zato podali kratek pregled debat o socialistični kalkulaciji.

2.1.1 Socializem

V svoji mladosti je bil Hayek simpatizer fabianske oblike socializma (Caldwell, 2006, str. 18). Do velikega idejnega preobrata je pri njem prišlo v 20. letih 20. stoletja, ko je prišel pod vpliv Ludwiga von Misesa. Mises je v tistem času izdal dve izmed najbolj pomembnih kritik socialistične teorije, najprej članek *Economic Calculation in the Socialist Commonwealth* (Mises, 1963) in nato še monografijo *Socialism* (Mises, 1951). »V njegovih pisanjih lahko najdemo kritiko, ki temelji na izkrivljenih spodbudah kolektivnega lastništva, okornega

birokratskega sistema in nezmožnosti podjetniške inovativnosti zunaj konteksta tržne ekonomije in mamljivosti dobičkov ter grožnje izgube.« (Boettke, 2006, str. 53). Misesov ključni ugovor socializmu pa je bil, da je v odsotnosti privatne lastnine in posledično trgov proizvodnih sredstev, nemogoče racionalno usmerjati proizvodnjo, saj ne bi imeli relativnih cen proizvodnih faktorjev, ki bi dajale podlago za odločanje o učinkovitosti različnih načinov organiziranja proizvodnje. Vsa Hayekova nadaljnja dela so na nek način poglobljanje in širitev teh Misesovih ugovorov.

Na začetku 20. stoletja se je socialistična ekonomska teorija pričela odzivati na kritike, ki jih je bila deležna in iskati nove osnove svoje teorije. V prvi fazi se je oprla na Walrasovo teorijo splošnega ravnotežja in trdila, da je vseeno ali konkurenca išče rešitve enačb splošnega ravnotežja ali pa to počne odbor za planiranje. Hayek je opozoril, da načeloma velja formalna enakost težav, ki jih rešujeta oba pristopa, a v praksi je naloga, ki bi si jo zadal odbor, preprosto nemogoča zaradi količine podatkov in kompleksnosti ter številnosti enačb, ki bi jih odbor moral upoštevati. Poleg tega bi rešitev delovala zgolj pod pogojem, da se temeljne spremenljivke, kot so recimo želje potrošnikov, ne bi spreminjale.

V drugi fazi je bil odziv različnih socialistov v tem, da so poskušali vnesti določene vidike konkurence v svoje predloge ekonomskih sistemom in da so se oprli na številne vidike neoklasične teorije. Kapitalističen sistem je po njihovo imel veliko prednost, predvsem v učinkovitosti popolne konkurence, a hkrati tudi negativne stranske produkte kot so monopoli, karteli in nepravična porazdelitev bogastva. Tako Lange kot Dickinson sta trdila, da je ob določenih pogojih socialistična ureditev ne le možna, temveč tudi bolj učinkovita (zaradi odsotnosti monopolov in poslovnih ciklov) in pravična (socializem lahko vpliva na porazdelitev) kot v tržnem sistemu. Lange je v ta namen ponudil naslednji model:

»Prvič, dovoli trg končnih produktov in dela. Drugič, produktivni sektor daj v državne roke, a zagotovi jasne smernice za proizvodnjo v podjetjih. Natančneje, obvesti menedžerje, da mora cena njihove proizvodnje biti enaka njenim mejnim stroškom in da naj proizvajajo na takšni ravni, da minimizirajo povprečne stroške. Popravke se lahko dela na podlagi poskusov in napak, pri čemer se uporablja zalogo kot signal. Te napotki za proizvodnjo bodo zagotovili, da se v celoti upošteva oportunitetne stroške proizvodnje in da se uporablja najcenejšo tehnologijo. Na kratko, te napotki bodo zagotovili učinkovito proizvodnjo znotraj državnega lastništva nad proizvodnimi sredstvi« (Boettke, 2006, str. 57)

Hayek je priznal, da so te sodobne socialistične teorije konsistentne, vendar zgolj pod pogoji veljavnosti neoklasične teorije in teorije splošnega ravnotežja, na katere so se zanašale. S konvergenco neoklasične in socialistične teorije, je postala Hayekova kritika socializma neposredno tudi kritika epistemoloških in metodoloških izhodišč večjega dela ekonomske teorije tistega časa. Hkrati s tem, pa je Hayek pričel razvijati tudi vse bolj dovršene argumente v prid procesnemu pristopu k analizi ekonomskih pojavov ter prikazu premoči tržnih ekonomskih sistemov nad planiranimi.

2.1.2 Neoklasična teorija

Hayekova glavna kritika neoklasične šole je bila njena preokupacija s formalnimi strukturami, predvsem konceptom statičnega ravnotežja in vprašanja pogojev pod katerimi lahko rečemo, da se gospodarstvo nahaja v ravnotežju. Hayekov odnos do formalnega dela ekonomske teorije, ki mu pravi »čista logika izbire« nikakor ni enoznačen. Na večih mestih⁴ lahko vidimo, da se mu zdi izčrpna formalna klasifikacija ekonomskega delovanja ključna naloga ekonomske znanosti in prav tako je sprejemal matematično metodo kot legitimno orodje raziskovanja, saj bi brez nje »težko dosegli vseobsegajočo sliko medsebojne povezanosti različnih dogodkov na trgu« (Hayek, 1975, str. 437). Vseeno pa je bil izjemno kritičen do pretiranega zanašanja na čisto teorijo, saj je slednja zgolj množica tautologij, ki nam same po sebi ne morejo dati nobenega pravega znanja o samem svetu. Na podlagi teh modelov lahko zatrdimo le, da bi pod pogojem popolne informiranosti vseh udeležencev na trgu, bil končni rezultat popolnoma učinkovit. Omejena relevantnost teh modelov se pokaže v trenutku, ko jih poskušamo aplicirati na realen svet, kjer se tržna dejavnost odvija kot proces v času in kjer vsi posamezniki delujejo na podlagi izjemno omejenega znanja. Nič znotraj teh modelov nam namreč ne more razložiti, na kakšen način, če sploh, se te ravnotežni pogoji dosežejo.

Nerealističnost neoklasičnih modelov, ki izhajajo iz predpostavke danega znanja, je po Hayeku povzročila veliko škodo splošnemu mnenju glede narave ekonomskega problema, s katerim se srečuje družba in načinov, kako se je mogoče z njim spopasti. Kot neposredna posledica tega razumevanja je zastavitev ekonomskega problema, kot iskanje optimalne porazdelitve sredstev ob danih in poznanih okusih posameznikov in produkcijskih funkcij podjetij. Kot pristavi Hayek, je v teh teorijah ekonomski problem »izključno stvar logike« (Hayek, 1948d, str. 77). S to poenostavitvijo teorija resda pridobi formalno lepoto in relativno preprostost, vendar s tem odmisli tisto, kar je po Hayeku temeljni problem vsakega ekonomskega sistema:

Ekonomski problem družbe ni zgolj problem alokacije »danih« sredstev – če »dano« razumemo kot to, da so poznani enemu umu, ki načrtno rešuje problem, ki izhaja iz teh »podatkov«. Pravi problem je v tem, kako zagotoviti najboljšo rabo sredstev poznanih kateremu koli posamezniku v družbi, za doseganje ciljev, katerih relativno pomembnost poznajo zgolj te posamezniki sami. Ali na kratko, problem je v uporabi znanja, ki ni nikomur dano v celoti. (Hayek, 1948d, str. 77)

Posledično lahko dodamo še, da je učinkovitost ekonomskega sistema v meri odvisno od njegove sposobnosti uporabe in koordinacije tega razpršenega znanja. Pri tem je potrebno imeti v mislih, da znanje, ki vstopa v ekonomsko kalkulacijo ni znanstveno v smislu objektivnih dejstev, ki bi bila lahko v celoti združena v glavi enega človeka, temveč je veliki

⁴ Glej na primer (Hayek, 1937, str. 34) in (Hayek, 1948a, str. 67-68)

meri osebno poznavanje specifičnih okoliščin, v katerih deluje posameznik. Vsak posameznik, ki deluje na podlagi svojega osebnega znanja, tako v svojem delovanju vzame v račun veliko večjo količino specifičnega znanja, kot bi ga lahko uporabil kdorkoli drug.

Neoklasična zastavitev ekonomskega problema kot bistveno tehničnega in matematično izrazljivega, v smislu golega iskanja optimalne rešitve sistema enačb, je ponudila socialistični misli varljivo podobo, da lahko reševanje tega sistema opravi tudi centraliziran organ. Hayek je trdil, da bi zaradi same narave znanja, ki se nahaja zgolj v razpršeni obliki, vsak poskus agregacije znanja v enem odločevalnem telesu, naletel na tri vrste problemov, prva dva sta praktične narave in vsaj v teoriji obhodna, tretji pa epistemološke in kot tak nepremostljiv. Prvi problem se tiče zbiranja vsega znanja, ki obstaja v nekem trenutku. Glede na količino znanja, ki ga posedujejo vsi posamezniki, si lahko predstavljamo težave pri njegovem zbiranju, a glede na to, da obstaja vsak teoretična možnost, da bi bil zbran, ga ne moremo jemati kot odločilnega. Drugi problem se tiče učinkovitosti odzivanja na spremembe ekonomskih spremenljivk, ki vplivajo na ekonomsko strukturo. Vsak realen ekonomski sistem je dinamičen, v smislu, da se neprestano odvijajo spremembe v okusih potrošnikov, produkcijskih tehnologijah in okoliščin, v katerih se produkcija odvija. Vsaki, še tako majhna sprememba, vodi ekonomski sistem stran od ravnotežja, zaradi česar je nujno prilagoditi izvorni načrt glede na nove okoliščine. Glede na količino sprememb, do katerih prihaja v vsakem trenutku, je skorajda nepredstavljivo, da bi lahko to potekalo preko centraliziranega odločanja. Zadnji problem, ki nam ostane, pa je povezan z dejstvom, da je določen del znanja posameznikov vedno tiho⁵. Za to znanje velja, da ga nikoli ni mogoče eksplicirati in posredovati naprej. Vsaka agregacija lahko upošteva le tisti del znanja, ki ga je mogoče eksplicirati, zaradi česar je količina znanja na podlagi katere se odloča, nujno manjša od celotnega znanja, ki je v razpršeni obliki prisotno v družbi. V toliko je centralno odločanje a priori manj učinkovito pri koordinaciji človeškega delovanja.

Vendar pa problem ekonomske koordinacije sega še veliko dlje. Popolno znanje ima v ozadju idejo, da obstaja objektivna realnost, ki jo vsi ljudje dojemajo na enak način in jo zato lahko jemljemo kot enoznačne podatke, ki vstopajo v ekonomsko kalkulacijo. Pravi ekonomski problem pa leži ravno v dejstvu, da ljudje ne vedo vsega, temveč je njihovo znanje subjektivno in nobenega zagotovila ni, da se bo ujemalo z znanjem drugih. Različna razumevanja sveta, odprtih možnosti in predvidevanj glede aktivnosti drugih ljudi ter gibanj cen, lahko pomenijo, da so izhodiščni cilji ljudi v osnovi nezdržljivi, s čimer se postavi pod vprašaj samo možnost obstoja ravnotežja.

Posledica neoklasične zastavitve ekonomskega problema je tudi njen pogled na naravo ekonomske konkurence. Ker izhaja iz objektivno določljivih pogojev, pod katerimi je produkcijska struktura optimalna, vidi idealno stanje ekonomije v modelu popolne konkurence, kjer so izpolnjeni vsi mejni pogoji učinkovitosti. Kot pokaže Hayek, je to povsem naravno zavedlo mnoge teoretike, da so v realni konkurenci, ki se odvija med ljudmi,

⁵ Gre za vrsto znanja, na katerega je opozoril Michael Polanyi v svojem delu *The Tacit Dimension* (Polanyi, 1966)

videli nepotrebno potratnost tako delovne sile kot tudi produkcijskih sredstev. Hkrati s tem je model pričel pridobivati tudi normativno vlogo:

»Navadno se verjame, da t.i. teorija 'popolne konkurence' ponuja primeren model za presojo učinkovitosti konkurence v realnem življenju, tako da se vsako razlikovanje realne konkurence od tega modela, jemlje za nezaželeno in celo škodljiv« (Hayek, 1948b, str. 92)

Kljub tem kritikam koncepta ravnotežja je Hayek v njem videl določeno analitično vrednost. Ravnotežje je jemal kot stanje sveta, v katerem so načrti vseh ljudi popolnoma koordinirani. To stanje ima svoji fiktivnosti navkljub določeno uporabno vrednost, saj je to točka, h kateri stremijo dejanja posameznih ljudi.

»Kaj dosti dlje ne bomo prišli, če se ne vprašamo zakaj se sploh ukvarjamo z izpričano fiktivnim stanjem ravnotežja. [...] [E]dini razlog za to je domnevni obstoj tendence k ravnotežju. Šele s tem, ko zatrdimo, da takšna tendenca obstaja, ekonomija preneha biti vaja v čisti logiki in postane empirična znanost.« (Hayek, 1937, str. 44)

Pri tem pa so ključna vprašanja za povezovanje čiste logike izbire in realnim svetom naslednja:

»(a) pogoji, pod katerimi te tendence obstajajo in (b) narava procesov preko katerih se spreminja znanje posameznikov« (Hayek, 1937, str. 45)

Hayek je bil mnenja, da na obe vprašanji lahko odgovori le empirično raziskovanje procesov, ki se odvijajo med ljudmi. S to gesto se Hayek ni odvrnil le od neoklasične teorije, temveč tudi od velikega dela avstrijske šole, ki je izhajala iz Misesove aksiomatske deduktivne teorije človeškega delovanja. Odgovore na ta vprašanja pa je formuliral šele tekom nadaljnjih desetletij, v katerih je svojo pozornost usmeril na področje politične in socialne filozofije. Kot bodo pokazala nadaljnja poglavja je pokazal, da je medsebojno usklajevanje posameznikov možno zgolj znotraj tržne družbe, kjer cene delujejo hkrati kot agregat znanja, ki je razpršen v družbi ter kot signali, ki preko izražanja relativne redkosti posameznih ekonomskih dobrin vodijo ljudi k prilagajanju na spremembe v okolju in planom drugih ljudi.

2.1.3 Smith in nevidna roka

Hayek se je tekom dialoga s socializmom in neoklasično teorijo vse bolj pričel zavedati pomembnosti raziskovanja mehanizmov in procesov ekonomskega delovanja. Pri tem je vse bolj pogosto vračal k idejam škotskega razsvetljenstva, še posebej k Humu, Mandevillu in Smithu. Med Smithom in Hayekom lahko najdemo številne podobnosti pri obravnavi ekonomskega delovanja in institucionalnega okolja, ki podpira in spodbuja koristno ekonomsko aktivnost. V nadaljevanju bomo zato na kratko prikazali nekatere vidike Smithove

ekonomske teorije, ki se jo pogosto povezuje s konceptom nevidne roke⁶. Pokazali bomo, da se njegov pristop v temeljnih točkah razlikuje od pristopa neoklasične teorije, predvsem teorije splošnega ravnotežja, kljub temu, da se nanjo pogosto sklicujejo. Nadaljevali bomo s predstavitvijo Hayekovega poglobljanja Smithovih idej glede dinamičnih aspektov ekonomske analize, vloge konkurence ter cen in prednosti, ki izhajajo iz t.i. sistema naravne svobode, v katerem je posameznikom prepuščeno, da sledijo lastnim ciljem in pozitivnih posledic, ki iz tega sledijo. Na koncu poglavja pa bomo pokazali še kakšno vlogo oba avtorja pripisujeta delovanju države, saj se ju pogosto napačno razume kot zagovornika t.i. *laissez faire* doktrine.

Smitha se pogosto prikazuje kot očeta sodobne ekonomske teorije. Z izjemo nekaterih delov njegovih teorij, kot je na primer delovna teorija vrednosti, so skoraj vse njegove temeljne intuicije in ideje dobile svoje mesto v tej ali oni teoriji. Glede na splošno navdušenje nad najdevanjem vseh možnih zametkov različnih teorij v *The Wealth of Nations*, je potrebno biti pozoren na to, kaj je Smith v resnici dejal. Prav ta razlika pride do izraza pri vprašanju teorije splošnega ravnotežja. Mnogi avtorji Smithu pripisujejo ta koncept⁷, vendar nas pozorno branje pripelje do povsem nasprotnega zaključka in veliko bližje Hayekovim pogledom, ki ga v tem pogledu lahko jemljemo kot veliko bolj zvestega dediča Smithovega pristopa k ekonomskemu razmišljanju.

Smith sam se je izogibal pojmu ravnotežja, kljub temu, da mu je bil poznan v kontekstu ekonomskih teorij. Najbližje razmišljanju o splošni prepletenosti in soodvisnosti ekonomskega sistema, pride s svojim konceptom naravnih cen, ki jih razume kot cene, pri katerih so ravno poplačani stroški produkcijskih faktorjev, zaradi česar ni nobenih spodbud po tem, da bi produkcijski faktorji vstopali ali izstopali iz te proizvodnje. Temu nasproti postavi tržne cene, ki so odvisne od vsakokratne ponudbe in povpraševanja. Obe vrsti cen sta

⁶ Preden nadaljujemo z obravnavo koncepta nevidne roke pri Hayeku, naj izpostavimo še določene interpretativne zagonetke povezane s Smithovo rabo te besedne zveze. Kljub temu, da nevidno roko pogosto postavlja kot Smithov temeljni prispevek ekonomski znanosti, še zdaleč ni jasno, kaj naj bi ta pojem pomenil in kaj je Smith sam z njim mislil. Pri njem se nevidna roka pojavi zgolj trikrat, v treh različnih delih in s tremi relativno raznolikimi pomeni. Kljub temu, da so mnogi avtorji poskušali najti enoten pomen vseh treh omemb (glej na primer (Macfie, 1971)) in poudarjali njeno ključno vlogo na podlagi dejstva, da se v vseh končnih izdajah Smithovih del nahaja praktično na sredini knjige (Klein & Lucas, 2010), je po našem mnenju najbolj utemeljeno interpretacijo podal Gavin Kennedy (Kennedy, 2009), ki trdi, da omemba nevidne roke igra zgolj retorično funkcijo metafore, ki jo Smith razume kot »figuro govora«, v kateri je »aluzija enega predmeta na drugega« in je »prirejena tako, da zaradi svoje presenetljivosti in zanimivosti, da moč izrazu opisovanega predmeta.« (Smith A., 1985, 29-30).

V ekonomski teoriji 20. stoletja je koncept nevidne roke doživel razcvet različnih, včasih celo nasprotujočih, pomenov, ki pogosto nimajo več velike zveze s Smithom samim. Grampp je v različnih knjigah in člankih našel kar devet različnih pomenov: »(1) silo, ki izenačuje interes enega z interesom ostalih, (2) cenovni mehanizem, (3) figure za nenamerne posledice, (4) konkurenco, (5) vzajemno korist od menjave, (6) šalo, (7) evolucijski proces, (8) previdnost, in (9) silo, ki omejuje izvoz kapitala« (Grampp, 2000, str. 450), sam pa doda še interpretacijo, po kateri je nevidna roka sredstvo za zagotavljanje vojaške varnosti države.

Hayek s pojmom nevidne roke označuje vse vrste družbenih procesov, preko katerih vznikajo družbene strukture, ki izhajajo iz delovanj ljudi, a niso načrtno ustvarjene (Hayek, 1982, str. 37). Pri tem opozarja, da nevidna roka ni nek metafizičen princip (s tem je kritiziral predvsem različne »skrivnostne teleološke sile« (Hayek, 1955, str. 203), na podlagi katerih so svoje teorije gradili avtorji kot so Hegel in Comte), saj za vsemi temi strukturami stojijo povsem razumske razlage procesov, ki so do njih pripeljali.

⁷ (Tobin, 1991, str. 6-7), (Stiglitz, 1991)

povezani, saj odstopanje tržne cene od naravne cene pomeni, da so produkcijski faktorji bodisi preplačani bodisi podplačani v primerjavi z njihovo naravno vrednostjo, kar sproži tokove teh produkcijskih faktorjev, zaradi česar se tržna cena približa naravni. Naravno ceno se zato pogosto enači z dolgoročno ravnotežno ceno, vendar je potrebno opozoriti, da Smith z njo nikoli ni mislil neke cene, ki je lahko dejansko dosežena in na kateri se tržna cena lahko ustali.

Tržne cene so namreč odvisne od številnih zunanjih dejavnikov, ki jo »včasih zadržujejo visoko nad [naravno] ceno ter jo včasih silijo celo pod njo« (Smith A., 1981, str. 75). Smith tu navaja nepopolne informacije o obstoju profitnih trgov ali povpraševanja in najbolj učinkovitih proizvodnih tehnikah (Smith A., 1981, str. 77), naravne vzroke kot so omejene količine plodne zemlje za proizvodnjo določenih poljedelskih izdelkov (Smith A., 1981, str. 78) in nenazadnje številni vladni predpisi, ki omejujejo trgovanje in ščitijo privilegije določenih družbenih skupin (Smith A., 1981, str. 79). Poleg tega pa tudi sama naravna cena ni vseskozi stabilna, temveč se spreminja glede na »splošne okoliščine v družbi, njeno bogastvo ter revščino, napredujoče, stacionarno ali nazadujoče stanje in glede na naravo zaposlitve« (Smith A., 1981, str. 72).

V Smithovi analizi lahko najdemo veliko podobnosti s Hayekovim odnosom do koncepta ravnotežja. Naravne cene teoretiku služijo kot vodila pri razmišljanjih o tendencah trga, vendar pa nikoli ne služijo kot opis njegovega dejanskega *stanja*. Smith pri tem tudi ponudi razlago, zakaj lahko tudi pričakujemo obstoj teh tendenc. Smith predpostavlja, da je v vsakem trenutku na trgu neka dana količina proizvoda, za katero trgovci verjamejo, da bo zadovoljila povpraševanje in cena se nato določi »kot razmerje med količino, ki je dejansko prinesena na trg ter povpraševanjem tistih, ki so pripravljeni plačati naravno ceno tega proizvoda« (Smith A., 1981, str. 73). Kadarkoli je količina proizvoda nižja, se med kupci sproži proces konkurence, kar vodi v dvig cene nad naravno. Pozitivno odstopanje tržne cene pomeni, da je eden izmed produkcijskih faktorjev plačan nad njegovo naravno ceno. »Če je to renta, bo interes lastnik zemlje spodbudil k temu, da pripravijo več zemlje za proizvodnjo te dobrine; če je to mezda ali dobiček, bo interes naravno spodbudil delavce in trgovce, da zaposlijo večjo količino dela in kapitala pri prinašanju proizvoda na trg« (Smith A., 1981, str. 75). S tem, ko se bo povečala proizvodnja, bo prišla na trg večja količina proizvoda, kar bo potisnilo ceno navzdol, bližje naravni ceni. Smith nikjer ne zagotovi, da se bo cena po popravkih količine izenačila z naravno ceno iz prejšnjega obdobja, se ji bo ob odsotnosti večji sprememb vsaj približala.

Čeprav je Smithova analiza ponudbene strani pomanjkljiva z vidika sodobne ekonomske teorije, je njegov prikaz ekonomskega procesa relevanten še danes. Z vidika proizvajalcev je odločitev glede proizvedene količine vedno v določeni meri negotova, saj se njena pravilnost izkaže šele *ex post*, ko blago doseže trg. Odločitve potrošnikov na tej točki odločijo, ali je bila količina prevelika ali premajhna. Kljub temu, da proizvajalci in ponudniki produkcijskih sredstev ne poznajo razlogov, zaradi katerih so se njihova predvidevanja izkazala za napačna, je z vidika koordinacije produkcije in potrošnje dovolj, da se spremenijo cene. Zaradi teh

sprememb določene aktivnosti postanejo ekonomsko privlačnejše, kar pritegne ljudi k spremembi zaposlitve produkcijskih faktorjev, s čimer se proizvodnja prilagodi željam ljudi.

Z vidika ekonomske analize je Smithova predstavitev delovanja trga izjemno dinamična, saj upošteva ne le formalne pogoje ravnotežja, ki so pri njemu naravne cene, temveč tudi realne okoliščine, v katerih se ljudje nahajajo ter njihove omejene zmožnosti pri najdevanju optimalnih načinov delovanja. Koncept trga kot prostora, kjer se preko cen koordinira delovanje ljudi, je pogosto znan pod pojmom nevidne roke trga. S tem pa pridemo nazaj k Hayeku, ki je to Smithovo idejo razvijal dalje.

Hayek v enem izmed svojih esejev, citira Hardina, ki pravi:

»dolgo preden so Claud Bernard, Clark Maxwell, Walterjem B. Cannon ali Norbert Wiener razvili kibernetiko, je Adam Smith to jasno doumel v svojem delu *The Wealth of Nations*. »Nevidna roka«, ki regulira cene, očitno izraža to idejo. Smith v bistvu pravi, da so na prostem trgu cene določene z negativno povratno povezavo« (Hayek, 2002, str. 15)

Kot smo videli pri Smithu je ekonomska aktivnost vedno usmerjena k odzivanju na različne spremembe v okolju, ki jih posamezniki niso predvideli ali, kot pravi Hayek: »vredno je poudariti, da ekonomski problem nastane vedno in zgolj kot posledica spremembe. Dokler se stvari odvijajo kot prej ali dokler se pričakuje, da se bodo, ni potrebe po nobenem novem načrtu« (Hayek, 1948d, str. 82). Sodobna ekonomska teorija je to dejstvo porinila v ozadje, saj je večino svoje pozornosti usmerjala v agregatna gibanja in povprečja, ki izkazujejo relativno stalnost. Zaradi svoje specifične metode združevanja produkcijskih sredstev in dobrin, ki so v resnici nehomogene in odvisne od specifičnih razmer, v katerih se odvijajo odločitve posameznikov, tega niti ni zmožna vključiti v svojo analizo. Relativna stabilnost agregatnih gibanj pa je v veliki meri odvisna ravno od teh stalnih minimalnih prilagajanj na mikro ravni, ki jih v vsakem trenutku izvajajo milijoni posameznikov.

Nevarnost, ki jo predstavlja neoklasični pristop je v tem, da daje videz, kot da je možno ekonomijo voditi že zgolj z usmerjanjem visoko agregiranih tokov. Hayek je znotraj debat o možnosti socialistične kalkulacije pokazal, da je centralizirano vodenju ekonomije med drugim soočeno s preveliko količino informacij, na katere bi se morala hitro odzivati, če bi jo želela smoterno voditi. Očitna alternativa centraliziranem vodenju je decentralizirano odločanje posameznikov, ki se po svojih najboljših močeh odzivajo na spremembe v njihovem lokalnem okolju na podlagi omejenega znanja, ki ga posedujejo. Vendar, kot poudari Hayek, je vse prej kot samoumevno, da bo decentraliziran sistem v praksi bolj učinkovit kot planiran. Če je problem slednjega prevelika količina informacij, je na prvi pogled problem decentraliziranega odločanja ravno obraten. Vsak posameznik sicer dobro pozna svoje specifične okoliščine, a celotni ekonomski sistem mu v veliki meri ostaja nepoznan, kljub temu, da so praktične vse posamezne spremembe tega sistema, ključne za njegovo odločanje. Skratka, najti je potrebno mehanizem, ki omogoča koordinacijo vseh posameznikov. Tak mehanizem pa se zavljo realističnosti ne sme sklicevati na domnevno

vsevednost posameznikov, kot to počno modeli popolne konkurence, temveč mora pokazati, kako je koordinacija možna navkljub veliki meri omejenosti znanja posameznikov in negotovosti okoliščin. Pogledati je torej potrebno, ali obstaja kakšen mehanizem, ki skrči vse relevantne podatke za ekonomsko odločanje posameznikov, v neko obvladljivo in učinkovito obliko.

»Skoraj vse, kar se zgodi kjerkoli na svetu, ima lahko posledice na odločitve, ki jih mora [posameznik] sprejeti. A ni mu potrebno poznati teh dogodkov niti vseh njihovih posledic. Zanj je nepomembno zakaj se v določenem trenutku potrebuje več vijakov ene velikosti kot druge, zakaj so papirnate vrečke lažje dostopne kot platnene ali zakaj je izurjene delavce ali določene stroje trenutno težje pridobiti. Vse, kar je zanj pomembno, je, koliko bolj ali manj težko jih je pridobiti v primerjavi z ostalimi stvarmi, ki se ga tičejo ali koliko bolj ali manj nujno se potrebuje reči, ki jih proizvaja ali uporablja.« (Hayek, 1948d, str. 84)

Posameznika zanimajo le relativna teža in spremembe posameznih vrednosti na podlagi katerih sprejema svoje odločitve. Ravno to nalogo pa opravljajo cene, ki »vsaki redki dobrini določijo numerični indeks, ki ga ni mogoče razbrati iz katerekoli lastnosti posamezne reči in ki v zgoščeni obliki odseva zgolj njeno pomembnost v celotnem sistemu strukture sredstev in ciljev.« (Hayek, 1948d, str. 85) Cene se v klasični teoriji cen pojavljajo zgolj kot signali za usmerjanje človeškega delovanja. Hayekov glavni prispevek tej teoriji pa je, da je pokazal, da cene delujejo tudi kot agregacija vsega relevantnega znanja ekonomskih sprememb. Lepota cenovnega sistema je v tem, da se lahko posameznik učinkovito odziva na vse relevantne spremembe zgolj na podlagi minimalne informacije, ki izhaja iz sprememb v cenah.

»Čudo je, da lahko v primeru redkosti ene surovine, ne da bi kdorkoli dal ukaz, ne da bi le peščica ljudi vedela za razloge te redkosti, na deset tisoče ljudi, ki jih ne bi mogli odkriti niti po mesecih raziskovanja, prične to surovino ali njene proizvode uporabljati bolj varčno.« (Hayek, 1948d, str. 87)

Pri Hayeku je, tako kot pri Smithu, cenovni sistem neobhodno povezan s *procesom* konkurence. V neoklasični ekonomski teoriji se izhaja iz danih cen, ki predstavljajo pogoje popolne koordinacije načrtov in posamezniki se tem cenam zgolj pasivno prilagajajo. Hayek to logiko obrne na glavo, s tem, da zatrdi, da so cene *rezultat* procesa konkurence in ne obratno. Konkurenca je potrebna ravno zato, da se *odkrije* na kakšen način je možna čim bolj obsežna zadovoljitev načrtov posameznikov. Kaj naj se proizvaja, koliko naj se proizvaja in kdo naj to proizvaja se odkrije šele tekom poskušanja posameznikov, ki sledijo lastnemu interesu. Vsak posameznik želi doseči najboljši rezultat na podlagi svojega znanja, kar vodi v to, da »vsak proizvod proizvaja tisti, ki to lahko počne najceneje (ali vsaj enako poceni) kot tisti, ki ga ne proizvaja in da se proizvodi prodajajo po ceni, ki je nižja od tiste, po kateri bi jo lahko ponujali tisti, ki jih ne prodajajo.« (Hayek, 2002, str. 15)

Kot smo videli pri Smithu je rezultat tržnega procesa vedno le približek idealnega stanja. Tržne cene vedno le gravitirajo okoli naravnih cen, saj je aktivnost posameznikov vedno pogojena z določeno mero negotovosti o prihodnosti. Podobno idejo izrazi tudi Hayek:

»Seveda ne smemo pozabiti, da trg ne more zagotoviti več kot zgolj približek točke na n-dimenzionalni površini, ki jo čista teorija opisuje kot obseg možnosti, ki jih lahko dosežemo s proizvodnjo katerekoli kombinacije dobrin in storitev. [...] Kot je ugotovil že Adam Smith je to tako, kot da bi se dogovorili za igro, ki je deloma določena z spretnostjo in deloma s srečo.« (Hayek, 2002, str. 16)

Tržnega sistema ne smemo ocenjevati *zgolj* na podlagi fiktivnega idealnega stanja, temveč na podlagi njegove sposobnosti, da koordinira aktivnosti realnih ljudi. V tej svoji funkciji je neprimerljivo uspešnejši kot katerikoli alternativni sistem.

2.1.4 Smith, Hayek in *laissez-faire*

Koncept *laissez faire* doktrine bi lahko postavili ob bok pojmom kot sta »individualizem« in »liberalizem«, ki ju Hayek prišteva med najbolj nejasne in politično zlorabljene pojme. Za njih je značilno, da pri različnih avtorjih in skupinah ljudi lahko predstavljajo nehomogene in včasih celo povsem nasprotujoče pomene. Nič čudnega torej, da ni nekega splošnega konsenza glede tega ali lahko Smitha in Hayeka štejemo med *laissez faire* ekonomiste, vendar pa vseeno obstaja vsaj večinsko mnenje, da sodita mednje⁸. Te razmere pa še dodatno zaplete dejstvo, da Smith pojma *laissez faire* nikoli ni uporabil, kljub temu, da mu je bil poznan iz pisanj fiziokratov, Hayek pa se je od tega pojma eksplicitno distanciral, saj je to pozicijo označil kot (politično) poenostavitev pogledov klasičnih ekonomistov. Težava pri umeščanju Hayeka in Smitha v kakršnekoli poenostavljene koncepte je njuno zavedanje kompleksnosti družbenih sistemov in izredni niansiranosti predlogov, ki jih dajeta glede usmerjanja ekonomske sfere in širšega družbenega sistema. Vsak poseg v del sistema namreč sproži reakcije in prilagajanje v vseh ostalih delih, ki so z njim povezani in brez poznavanja delovanja celote je malo verjetno, da bo končni rezultat dejansko tak, kot je bil izvorno mišljen.

»[V] luči nepopolne narave našega znanja to pomeni, da v vseh dvoumnih primerih obstaja razlog proti vmešavanju. Seveda pa s tem ne odpravimo pozitivnega dela nalog ekonomistov, torej razmejitve področja znotraj katerega je kolektivno delovanje ne samo sprejemljivo, temveč tudi koristen način

⁸ V splošnem je ta oznaka veliko bolj pogosto dana Hayeku, kar je tudi svojevrsten paradoks. Če primerjamo količino legitimnih dejavnosti države, ki jih zagovarjata oba avtorja, vidimo, da je nabor teh aktivnosti pri Hayeku morda celo večji. To je vodilo vsaj enega avtorja k sklepu, da »je razlika med Hayekom in modernim socialnim demokratom zgolj v vprašanju, ali je potrebno privatizirati poštno storitve (Hayek pravi, da »ja«).« (Hoppe, 1994, str. 69-70). Sodba je po našem mnenju pretirana, vendar pa nazorno kaže na problematičnost poenostavljenih oznak.

doseganja zaželenih ciljev. Na žalost pa je v sedanjem času [...] posledice obsežne aktivnosti Države, ki temelji na povsem nezadostnem razumevanju koherence ekonomskih fenomenov, toliko bolj škodljiva kot odsotnost kakršnekoli nove oblike aktivnosti Države, da je ekonomist neizogibno prisiljen v negativno držo« (Hayek, 1933, str. 134)

Trpanje Smitha in Hayeka pod pojem »tržnega fundamentalizma«, ki je pri mnogih avtorjih sinonim za *laissez faire*, spregleduje ravno vse te elemente.

Več kot očitno je, da je pripadnost konceptu *laissez faire* odvisna od njegovega pomena. Ta lahko sega od zahteve po odsotnosti kakršnegakoli državnega aparata, prisotnosti zgolj minimalne države (države kot »nočnega čuvaja«) do pozicije, da lahko država ukrepa na različnih področjih, če njeni ukrepi pripomorejo družbi. V nekem bolj splošnem smislu, ki bi ga lahko pripisali tudi Smithu in Hayeku, lahko *laissez faire* označimo kot stališče, da je za obstanek družbe in njen napredek potreben določen institucionalni okvir, katerega del mora vzdrževati in izvajati država, pomembno pa je, da se pri tem omeji zgolj na minimalne potrebne ukrepe in da so ji onemogočeni diskrecijski in *ad hoc* posegi vanj.

Smithovo delo *The Wealth of Nations* (Smith A., 1981) je v veliki meri polemičen traktat usmerjen proti takrat prevladujoči merkantilistični ekonomski politiki. Poleg njihove zmotne predstave o naravi bogastva, je Smitha motilo njihovo politično in diskrecijsko vmešavanje v ekonomske odločitve posameznikov. Poskušal je pokazati, da bogastvo naroda sestoji iz zmožnosti zadovoljevanja potreb ljudi in da pri tem ni nobene potrebe po tem, da država usmerja ekonomsko delovanje posameznikov, saj je verjel, da pod določenimi pogoji obstaja ujemanje zasebnega in družbenega interesa.

Družba lahko napreduje zgolj pod pogojem, da lahko vpreže vse ekonomske potenciale, ki izhajajo iz delitve dela in učinkovite rabe znanja o ekonomskih priložnostih, ki se ponujajo posameznikom. Ravno zato, ker vsak posameznik najbolje pozna možnosti, ki so mu na voljo, mu mora biti prepuščeno, da svobodno sledi lastnemu interesu. Kljub temu pa obstajajo številne dolžnosti države, ki so ključne za vzpostavljanje in zagotavljanje ne samo naravne svobode, temveč tudi skrbi za dobrobit prebivalstva.

Smith v *The wealth of nations* poda tri naloge države:

»prvič, ščitenje družbe pred nasiljem in napadom drugih neodvisnih družb; drugič, ščitenje vsakega posameznika, kolikor je le možno, pred nepravilnostjo ali nasiljem kateregakoli drugega člana, oziroma vestno varovanje pravičnosti; in tretjič, zagotavljanje in vzdrževanje določenih javnih del in določenih javnih institucij, ki jih interes posameznika ali manjše skupine ljudi nikoli ne bi mogel zagotavljati in vzdrževati, saj jim dobiček nikoli ne bi povrnil stroškov, četudi ga več kot povrnejo družbi.« (Smith A., 1981, str. 688)

V nadaljevanju bomo videli, da je v resnici Smith odobral še številne druge ukrepe, ki ne sodijo v nobeno izmed zgoraj omenjenih kategorij. Preden si jih ogledamo, pa bomo nekaj

pozornosti namenili še tretjemu sklopu nalog iz zgornjega odstavka. V njega sodi zelo širok nabor institucij, ki imajo neposreden vpliv na kvaliteto ljudi v državi, vendar je zaradi njihove specifične narave nemogoče pričakovati, da jih bodo sami od sebe zagotavljali posamezniki. Smith mednje šteje vzdrževanje cest, mostov, pristanišč in kanalov⁹, zagotavljanje poštnih storitev, kulturnih dogodkov, ki kratkočasijo in razveseljujejo ljudi, izobraževalnih institucij¹⁰ ter skrb za higieno (Smith A., 1981, str. 787).

Kot obsežno pokaže Viner (Viner, 1927) je Smith zagovarjal še številne druge aktivnosti, ki so pogosto v navzkrižju z njegovim siceršnjim zagovorom naravne svobode. Tako je podpiralčasne monopole, patente, avtorske pravice, omejevanje »oderuških« obrestnih mer, omejevanje izvoza koruze v določenih razmerah, izvozne davke na volno, visoke davke na žgane pijače, davke na luksuzne izdelke, regulacije določenih oblik podjetij, predpise o požarni varnosti znotraj mest itn.

Viner Smithovo stališče povzame na naslednji način:

»[Smith] ni verjel, da je laissez faire vedno dober ali vedno slab. To je odvisno od okoliščin; in kolikor je le zmožel, je poskušal vzeti v obzir vse okoliščine, ki jih je lahko našel« (Viner, 1927, str. 36)

Če smo povsem natančni, lahko pripomnimo, da Smith po vsej verjetnosti o svojih idejah ni razmišljal znotraj kategorije *laissez faire* politike. Določene aktivnosti države mu niso predstavljale odstopanja od siceršnjega *laissez faire* odnosa, temveč so bile integralen del teorije ekonomskega sistema in države, katerih glavni namen je nudenje najboljšega okvira za osebnosti in materialni napredek človeške družbe. Smithova dediščina tako ni toliko v njegovem zagovarjanju prostega trga, temveč v določenem pristopu k razmišljanju o družbi, ki izhaja iz ugotovitve, da so posamezniki, če so prepuščeni samim sebi, izjemno uspešni pri koordinaciji aktivnosti. Kljub temu pa verjame, da so določene državne aktivnosti legitimne, če se izkaže, da ima možnost doseči določene pozitivne učinke, ki jih brez njenega sodelovanja ne bi mogli.

Hayek je, tako kot Smith, prepričan, da je ključna naloga države izvrševanje zakonov in zaščita prebivalcev pred zunanjimi sovražniki. Hkrati pa tudi priznava, da obstajajo določene dobrine, ki jih trg sam ne more zagotavljati v ustrezni meri bodisi zaradi pristnosti različnih eksternalij bodisi zaradi prohibitivnih stroškov izvajanja dejavnosti, če vanje niso vključeni vsi posamezniki.

⁹ Pri vzdrževanju infrastrukture Smith poudari, da je konkretna odločitev o tem, ali bodo vzdrževanje izvajali privatniki ali država neposredno, vezana na konkretne okoliščine. V kolikor se izkaže, da obstajajo dovoljšne spodbude za kvalitetne privatne storitve, ni potrebe po tem, da bi jih opravljala država.

¹⁰ Razlogi za Smithovo vztrajanje na pomembnosti izobrazbe vseh slojev ljudi so številni. Mednje sodijo moralni, saj je prepričan, da je neizobražen človek »vreden več prezira kot strahopetec ter je [...] deformiran v ključni aspektu človeške narave« (Smith A., 1981, str. 788), politični, saj so izobraženi ljudje manj nagnjeni k »samoprevari, ki izhaja iz navdušenja in praznoverja, kateri [...] povzročajo številne nered« (Smith A., 1981, str. 787) in ekonomski, saj izobrazba vodi v večjo delavnost in uspešnost.

»V to kategorijo sodijo ne samo povsem očitni primeri kot so zaščita pred nasiljem, epidemijami, naravnih sil, kot so poplave in plazovi, temveč tudi številne ugodnosti, ki delajo življenje v mestu vzdržno, kot so ceste, enotni merski sistemi, številne oblike informacij od zemljiških registrov, zemljevidov in statistik do certifikatov kakovosti določenih dobrin in storitev, ki jih ponuja trg« (Hayek, 1982b, str. 44).

Vse to so dobrine in storitve, ki bi si jih večina posameznikov želela, vendar do njih nikoli ne bi prišlo zgolj na prostovoljni bazi. Razlog je v tem, da posameznikov ni mogoče brez visokih stroškov izključevati iz uporabe, zaradi česar ne obstaja nobena posebna spodbuda k temu, da bi vsak izmed njih prispeval k financiranju. Prav tako ni v interesu nikogar, da plačuje, ne da bi bil gotov, da bodo enako ravnali tudi vsi ostali ljudje. Edini izhod iz te situacije je, da država prisili vse državljane k financiranju teh storitev in dobrin.

Poleg tega Hayek zagovarja tudi zagotavljanje minimalnega dohodka vsem osebam »saj to ni le povsem legitimna zaščita pred tveganjem skupnim vsem, temveč tudi nujni del Velike Družbe, v kateri noben posameznik ne more vplivati na to, v katero družbeno skupino se rodi« (Hayek, 1982b, str. 55), financiranje šolstva in raziskav (Hayek, 1982b, str. 61), »gradbenih regulacij, certificiranja določenih poklicev, omejevanje določenih nevarnih dobrin (kot so orožje, eksplozivi, strup in droge), zdravstvene regulacije v proizvodnji, javne institucije kot so gledališča, športne površine itd« (Hayek, 1982b, str. 62).

Skratka, Hayek se zaveda, da je država z zmožnostjo prisilnega pridobivanja sredstev v obliki davkov, v posebnem položaju nasproti privatnikov, kar ji omogoči zagotavljanje določenih dobrin in storitev, ki jih drugače ne bi bilo, a so vseeno zaželene. Pri tem pa ostaja relativno zadržan glede obsega in vsebine teh aktivnosti, saj se zaveda nevarnosti državnih monopolov.

3 HAYEKOVA SOCIALNA FILOZOFIJA

Do sedaj smo se večino časa zadrževali pri Hayekovih prispevkih k ekonomski znanosti, čeprav smo videli, da področje ekonomije ni tako lahko ločiti od sorodnih družboslovnih znanosti in filozofskih vprašanj, ki so z njimi povezani. Razlog je v tem, da ekonomski zorni kot obravnava zgolj en podrazred človeškega delovanja, ki sledi določeni logiki, vendar pa je pogojen s širšimi značilnostmi človeškega delovanja na sploh. V filozofskem sistemu Smitha, ki v veliki meri sledi očrtom moralne znanosti škotskega razsvetljenstva, lahko vidimo, da je politična ekonomija logično in historično ena izmed zadnjih področij znotraj moralne znanosti. Historično gledano je postala aktualna šele v trenutku, ko je človeška družba postala dovolj velika in povezana, da je lahko med posameznimi skupinami ljudi prišlo do menjave in delitve dela, ki so za seboj potegnili potrebo po spraševanju o naravi menjave, njenim koristim in potrebi po zakonskih okvirjih, znotraj katerih poteka. Logično pa je poslednja zato, ker so principi ekonomskega delovanja in posledic odvisni od človeške narave in spontanah družbenih procesov, ki pogojujejo institucionalni kontekst znotraj katerega se odvija menjava. Hayek v veliki meri deli tovrsten pogled, vendar je bil pri njemu potek v

obratnem vrstnem redu. Razlog za to je predvsem dejstvo, da je svojo intelektualno pot začel kot ekonomist, ki je šele tekom opazovanja spontano nastalih ekonomskih institucij, ki služijo koordinaciji ekonomskega delovanja, pričel aplicirati tovrstno razmišljanje na analizo družbe in posameznikov. V svojem delu *Law, Legislation and Liberty* tako zapiše:

»Uvid v pomembnost naše institucionalne nevednosti v ekonomski sferi in v metode preko katerih smo se naučili ogniti tej oviri, je izhodiščna točka za ideje, ki jih bomo v pričujoči knjigi aplicirali na veliko širše področje.«
(Hayek, 1982c, str. 13)

Namen tega zadnjega poglavja je predstavitev Hayekove teorije družbe, kot jo razvija v zgoraj omenjenem delu. Zaključili pa bomo z njegovo kritiko socialne pravičnosti, ki na nek način združuje njegovo socialno in ekonomsko filozofije. Kot bomo videli, je v svoji izpeljavi uporabil številne ideje, ki izhajajo iz Smithove teorije.

V obdobju klasičnega liberalizma lahko zasledimo dva ločena idejna tokova, ki si delita mnogo skupnih izhodišč in ciljev, h katerim naj bi družba stremela, a ju nepremostljivo loči pristop k analizi družbe in metodi pri doseganju teh ciljev. Prvi tok je povezan predvsem z misleci francoskega razsvetljenstva, kot so Descartes, Rousseau in Comte ter nekaterimi smerem angleškega utilitarizma. Za njih je značilna neomajna in neomejena vera v zmožnosti človeškega razuma in idejo, da lahko družba napreduje le na podlagi aplikacije človeškega razuma na reorganizacijo in vodenje družbe. Temu nasproti postavljajo slepo sledenju avtoritetam in tradicijam, ki neusmerjeno vodijo razvoj družbe in postavljajo omejitve ljudem, ki jim sledijo. Hayek nikoli ni zavračal nepogrešljive vloge, ki jo igra razum v vsakdanjem življenju in raziskovanju sveta, ki obkroža ljudi, bil pa je mnenja, da je zanašanje na razum, kot edino vodilo človeškega delovanja, zmotno, saj spregleduje prvič njegove omejene zmožnosti in drugič zavrača pomembnost spontano nastalih družbenih institucij, ki strukturirajo človeško življenje.

»Torej, če je želja po tem, da naredimo razum kar se da učinkovit, tisto, kar mislimo z racionalizmom, potem sem tudi sam racionalist. A če ta pojem pomeni, da naj bi zavesten razum določal vsako posamezno dejanje, potem nisem racionalist in takšen racionalizem se mi zdi povsem nesmiseln.« (Hayek, 1982c, str. 29)

Nasproti temu »konstruktivističnemu« racionalizmu, sledeč Popperju, postavlja t.i. »kritični racionalizem«, ki izvira iz angleškega klasičnega liberalizma 18. stoletja, torej avtorjev kot so Hume, Mandeville, Smith, Burke in nekaterih kasnejših avtorjev kot so Tocqueville in Kant.

»Kritični racionalisti poskušajo razumeti in razložiti kako se družbeni procesi porajajo iz človeškega delovanja in kako ozadni pogoji (na primer vladavina zakona) podpirajo njihovo delovanje, pri čemer vedno poudarjajo, da so te procesi rezultat evolucijskih procesov in ne racionalnega oblikovanja planiranja.« (Hayek, 1982c, str. 300)

Oba tipa racionalizma se razlikujeta predvsem pri razumevanju pojma »reda«, ki ga oba prištevata kot predpogoj obstoja same družbe. Red Hayek opredeli kot:

»stanje sveta, v katerem so številni raznoliki elementi med seboj povezani na tak način, da si lahko s spoznanjem nekega prostorskega ali časovnega dela ustvarimo pričakovanja o celoti ali vsaj pričakovanja, ki imajo veliko verjetnost, da se izkažejo za pravilna« (Hayek, 1982c, str. 36).

Pri čemer opozori, da obstajata dva možna izvora takšnega reda – planiran in spontan. Za konstruktivistični racionalizem je red možen zgolj, če je zavestno ustvarjen »od zunaj« in z namen doseganja nekega konkretnega cilja. Šele pod takšnimi pogoji je namreč mogoče pričakovati, da bo stabilen in učinkovit. Temeljni uvid kritičnega racionalizma pa je v njegovem prepričanju, da je znotraj družbe moč najti številne oblike reda, ki so nastali kot posledica dolgotrajne interakcije med ljudmi, ne da bi lahko pokazali na točko njihovega nastanka ali na kakršnokoli voljo, ki bi ga ustvarila zavestno. Pri Smithu je najbolj očiten primer takšnega reda delitev dela.

»Delitev dela, iz katere izhaja toliko prednosti, izvorno ni posledica človeške modrosti, ki bi predvidela in nameravala doseči splošno obilje, ki jo poraja. Je nujna, čeravno počasna in postopna, posledica določene nagnjenosti v človeški naravi, ki nima pred očmi teh obsežnih koristi; nagnjenosti k barantanju, prekupčevanju in menjavi.« (Smith A., 1981, str. 25)

Spontani redi so v večini primerov prekompleksni, da bi jih lahko človek ustvaril zavestno. Ne samo, da lahko združujejo človeku nepredstavljivo število elementov in relacij, temveč bi bilo nemogoče tudi predvideti posledice, ki bi izhajale iz te interakcije. Posledično je doberšen del vedenja človeka določen s pravili in vzorci, katerih namen mu je nepoznan, a zanj koristen, saj zagotavljajo okvir znotraj katerega lahko karseda uspešno uresničuje svoje cilje.

»Človek je žival, ki sledi pravilom vsaj toliko, kot je žival, ki išče cilje. Pri tem je tako uspešen ne zato, ker ve, zakaj mora slediti pravilom, niti ne more z besedami izraziti vseh pravil, temveč zato, ker je njegovo mišljenje in delovanje vodeno s pravili, ki so se preko procesa evolucije razvila v družbi, v kateri živi in so tako posledica izkušenj številnih generacij.« (Hayek, 1982c, str. 11).

Institucije so način, kako se človek spopada s temeljnimi omejitvami znanja, ki nikoli ne more zaobjeti vseh dejstev, ki so pomembne za uspešno delovanje družbe. V njih je združeno znanje, ki se je nabralo tekom stoletij delovanj ljudi, s čimer je človeku prihranjeno, da venomer znova odkriva učinkovite načine delovanja in da lahko gradi na akumuliranjem znanju, ki ga sam ne bi nikoli dosegel v svojem življenju. Pri obeh avtorjih najdemo idejo, da institucije nastanejo na podlagi pritiskov iz okolja, katerim se posamezniki prilagajajo in s tem ustvarjajo družbeno vedenje, ki jim poveča možnost preživetja in napredka. Uspešnost prilagajanja je pri obeh avtorjih pogojena z zmožnostjo posameznikov, da lahko delujejo na

podlagi znanja, ki ga posedujejo, saj lahko le na tak način dosežejo najbolj učinkovit odziv na spremembe v okolju. Ravno zato oba zagovarjata družbeno ureditev, v kateri je kar se da velik obseg odločitev prepuščenih posameznikom. Smith to stanje poimenuje naravna svoboda, Hayek pa Velika Družba.

Temeljni pogoj za učinkovito uporabo znanja je svoboda posameznikov, ki jo Hayek povezuje s Smithovo mislijo, da »lahko vsak človek, dokler ne krši zakonov pravičnosti svobodno zasleduje svoje cilje, kakor jih vidi sam« (Hayek, 1982c, str. 56).. Svoboda je tako odsotnost prisile enega človeka nad drugim. Prisila namreč ni zgolj moralno sporna »ker oropa človeka njegovih zmožnosti«, temveč tudi »onemogoča osebi polno uporabo njegovih mentalnih zmožnosti in posledično zmanjšuje prispevek, ki ga lahko da skupnosti.« (Hayek, 2006, str. 118). Pri tem igra ključno vlogo institucija zakona, ki kodificira in brani temeljna pravila vedenja, ki temeljijo na načeli pravičnosti. Pravičnost Hayek razume zelo podobno kot Smith, na katerega se tudi pogosto sklicuje, kot negativna pravila, ki ne zapovedujejo ničesar, temveč omejujejo polje možnih delovanj.

»To, kar pravila pravičnega vedenja v res naredijo, je, da pokažejo pod katerimi pogoji bo to ali drugo dejanje v meji dovoljenega; posameznikov pa pustijo, da znotraj teh pravil ustvarijo svoje lastno zaščiteno področje« (Hayek, 1982a, str. 37-38)

Temeljni pomen zakonov je, da ustvarijo sistem pravil, ki stabilizira pričakovanja ljudi glede svojega delovanja in delovanja drugih ljudi nasproti njim. Šele znotraj takšnega okvirja ima posameznik motivacijo za uporabo lastnih sredstev, saj ve, da bo lahko žele sadove svojega dela in da bodo zaščiteni pred arbitrarnimi vdori drugih ljudi in organizacij, vključno z državo. Pri tem pa Hayek poudarja, da je namen teh pravil zmanjševanje negotovosti, kar pa ne pomeni njene popolne odsotnosti. Posameznik se lahko zanaša zgolj na splošna pravila, ki mu odrejajo prostor delovanja, nič pa mu ne more zagotoviti, da bodo konkretni rezultati nujno takšni, kot bi si jih želel ali kot se mu zdijo pravilni.

Pomembna lastnost spontanih redov in pravil, ki ga strukturirajo, je njihova abstraktnost in splošnost v smislu odsotnosti kakršnegakoli sklicevanja na konkretne posameznike, dejstva ali cilje. Spontani red določa zgolj možne relacije in načine zasledovanja ciljev nedoločene skupine posameznikov, s čimer omogoča, da v njem sobivajo posamezniki z različnimi vrednostnimi sistemi in interesi. Nedoločeno reda glede konkretnih izidov delovanj posameznikov pomeni, da ne moremo postaviti nobenih kriterijev, po katerih bi lahko sodili ali je nek konkreten izid pravičen ali ne. Ta poudarek je pri Hayeku ključnega pomena pri njegovi kritiki zahteve po distributivni pravičnosti ali, kot je pogosto poznana, socialni pravičnosti.

Relevantnost razlikovanja med t.i. distributivno in komutativno pravičnost najdemo tudi pri Smithu. V *Teoriji moralnih občutij* komutativno pravičnost opredeli kot »vzdrževanje pred povzročanjem škode [...] osebi [posameznika], njegovi lastnini ali slovesu« (Smith A., 1984, str. 269) Pozitivna škoda, ki jo lahko povzročajo posamezniki drugim ljudem je po Smithu

natančno opredeljiva in naloga države je, da jih pred njo zaščiti, saj je ključna za obstoj družbe. Druga oblika pravičnosti, ki jo omenja Smith, je distributivna pravičnost.

»V nekem drugem smislu lahko rečemo, da ne ravnamo pravično do soseda, če mu ne izkazujemo ljubezni in spoštovanja, ki bi jih glede na njegov karakter, situacijo in povezavo z nami morali čutiti in ravnati v skladu z njim« (Smith A., 1984, str. 269)

Distributivna pravičnost nas tako pomeni, da naj bi vsak bil pravilno nagrajen za svoje zasluge. Vendar pa ob tem obstaja problem tega, da je preveč ohlapna in odvisna od okoliščin, da bi jo lahko formalizirali in konsistentno izvajali. Smith opozori, da bi pretirano uveljavljanje distributivne pravičnosti vodilo v »uničenje vse svobode, varnosti in pravičnosti« (Smith A., 1984, str. 81). V svojem osnutku dela *The Wealth of Nations* pa izpostavi tudi dejstvo, da glede »proizvodov dela velike družbe nikoli ne obstaja pravična in enaka razdelitev« (Smith A., 1987, str. 564) in čeprav se to morda na prvi pogled zdi sporno, so znotraj takšne družbe najrevnejši delavci še vedno na boljšem kot najbogatejši v egalitarnih družbah.

Hayekova obravnava distributivne pravičnosti je nekoliko ožja kot Smithova, saj se jo je v času, ko je pisal, obravnavalo predvsem v smislu vprašanja pravičnosti določene porazdelitve prihodkov in bogastva znotraj družbe, ki nastane posledica tržnega procesa. Neenakomerno porazdeljene sposobnosti, začetna izhodišča in priložnosti v družbi povzročajo vzorec porazdelitve, ki ga ni moč razložiti na podlagi nobene etične osnove. Ker se vse dejavnosti posameznikov odvijajo znotraj družbe, se ji je pogosto tudi pripisovalo odgovornost za nastalo neenakosti in zahtevalo, da jih odpravi.

»Socialne pravičnost (poznana tudi kot 'ekonomska' pravičnosti) je videna kot lastnost, ki jo poseduje 'delovanje' družbe ali 'obravnavo' posameznikov in družbenih skupin s strani družbe« (Hayek, 1982a, str. 62)

Zmota takšnega pogleda je v tem, da vidi družbo kot avtonomen in delujoč organizem, ki se s svojo voljo odloča o položaju posameznikov v njej. S tem, ko družbo vidi kot organizem, ki zavestno usmerja in določa posamezne rezultate, je izšlo prepričanje, da je družba odgovorna za določeno porazdelitev ekonomskih dobrin in da bi morala delovati moralno, v smislu pravičnega razdeljevanja nagrad za zaslužnost posameznikov. Pri tem Hayek opozori, da družbe, v smislu celote vseh posameznikov in njihovih interakcij, ne moremo razumeti kot ločenega posameznika. Edini način, kako lahko 'družba' izvršuje socialno pravičnost, je preko državnega aparata, ki ga nikakor ne moremo jemati kot sinonima za družbo. Vprašanje tako postane »ali obstaja kakršnakoli moralna zaveza, da se prepustimo moči, ki koordinira prizadevanja članov družbe, s ciljem, doseganja določenega vzorca porazdelitve, ki se ga razume kot pravičnega.« (Hayek, 1982a, str. 64)

Smithovo zavračanje uveljavljanja distributivne pravičnosti temelji na prepričanju, da ni mogoče najti nobenih nikakršnih jasnih principov, na podlagi katerih bi država lahko utemeljevala določen tip razdelitve in da bi bilo njeno uveljavljanje škodljivo za družbo.

Hayek je to idejo poglobil v treh smereh. Prvič, pokazal je, da je sam pojem socialne pravičnosti prazen, saj ne moremo najti nikogar, ki bi bil odgovoren za določen rezultat razdelitve, zaradi česar je nesmiselno govoriti o njeni pravičnosti ali nepravici. Drugič, kakršnikoli poskus doseganja določenega rezultata, ki se razlikuje od tržnega, vodi v konec vladavine zakona. Tretjič, v kolikor je tržni mehanizem odvisen od spodbud, ki jih daje preko nagrad za ustvarjanje vrednosti za druge ljudi, vsak grob poseg vanj skazi njegovo informacijsko vrednost.

V tržni družbi so vsakokratna porazdelitev prihodkov rezultat hkratnega delovanja milijonov posameznikov. Namen ekonomskega delovanja vsakega izmed njih je izboljševanje lastnega položaja in prednost tržnega sistema je, da preko svoje koordinativne vloge omogoči, da so cilji posameznikov uresničeni v največji možni meri glede na omejenost sredstev, ki so družbi na voljo in glede na cilje drugih posameznikov.

»[Tržni sistem] je edini do sedaj odkrit postopek učinkovite uporaba znanja posameznikov v dobro vseh – in edini, ki zagotavlja individualno svobodo, ki je zaželena na etični podlagi« (Hayek, 1982a, str. 71)

Vsakokratni rezultat tržnega procesa je vedno posledica delovanja posameznikov, ki ga niti ne morejo predvideti, niti ne nastane kot posledica njihove volje. V kolikor, skupaj s Hayekom, razumemo pravičnost ali nepravico kot lastnost zavestnega delovanja posameznika ali skupine, tega rezultata ne moremo misliti znotraj koncepta pravičnosti.

Zadnji dve točki sta pri Hayeku zelo povezani, zaradi česar ju bomo obravnavali skupaj. V ozadju moralne kritike cen in tržnih rezultatov je, da ne odsevajo zaslužnosti posameznikov, njihovega truda in pričakovanj glede vrednosti lastnega dela. Hayekova kritika izhaja iz njegovega specifičnega pogleda na pomen in vlogo cen v tržni družbi. Cene nastanejo na podlagi interakcije relativnih vrednosti vseh posameznikov in »te vrednosti, ki jih bodo njihove storitve imele drugim članom družbe, nimajo nobene zveze z njihovo individualno zaslužnostjo in potrebo« (Hayek, 1982a, str. 72). Odlika cen je ravno v tem, da posameznike spodbujajo v smeri delovanja, kjer ima njihov prispevek največjo vrednost za druge ljudi. Poseganje v te signale, bi spodkopalo to njihovo temeljno funkcijo in posledično vodilo v povsem napačno alokacijo truda ljudi. Poleg tega bi morala država v namen zagotavljanja »pravične« razporeditve uvesti uniformno vrednostno lestvico na celotno družbo. Glede na to, da je odlika svobodne družbe možnost sožitja različnih vrednostnih sistemov, je velika verjetnost, da bi takšna lestvica bila vsiljena številnim skupinam, ki se z njo ne bi strinjale. Hkrati pa bi se pojavil še dodaten problem. Če bi država želela doseči razdelitev glede na nek kriterij zaslužnosti, bi morali predpostavljati, da »smo sposobni oceniti v vsakem posameznem primeru, kako dobro ljudje izrabljajo možnosti, ki so jim odprte, talente, ki so jim dani in koliko so vredni njihovi dosežki, glede na okoliščine, ki so jih omogočile. Predpostavlja, da nekateri so nekateri ljudje zmožni določiti, koliko je človek vreden in kaj lahko doseže. Predpostavljajo torej točno tisto, kar argument v prid svobodi zavrača: da lahko vedo vse, kar vodi človeško delovanje« (Hayek, 2006, str. 85). Sistematično izvrševanje takšnega principa bi pomenilo regulacijo vseh dohodkov in vsak posameznik bi bil nagrajen

zgolj glede na njegovo pripravljenost prilagajanju vsiljenemu vrednostnemu sistemu. Hayek tako zaključa:

»Princip distributivne pravičnosti ne bi bil dokončno izvršen dokler celotna družba ne bi bila organizirana v skladu z njim. To bi proizvedlo družbo, ki bi bila v vseh pomembnih aspektih nasprotje svobodne družbe – družba, kjer bi avtoriteta odločala, kaj naj posameznik dela in kako naj dela« (Hayek, 2006, str. 88).

SKLEP

Kot smo lahko videli v pričujoči diplomski nalogi, je Smithov vpliv viden v številnih vidikih Hayekove ekonomske in tudi socialne ter politične filozofije. Tako Hayeka kot tudi številne druge avtorje je Smith naučil ponižnosti glede meja razuma in nevarnosti povezane z uveljavljanjem številnih idej, ki morda zvenijo plemenite in dobrohotne, a se vse prelahko sprevržejo v družbeno represijo in zaton svobode posameznikov. S tem seveda ni razbremenil teoretikov vse odgovornost raziskovanja delovanja družbenih sistemov in iskanjem možnosti izboljševanja družbene ureditve, temveč je pokazal, da je to delo veliko bolj zahtevno, kot se morda zdi. Od teoretika terja sprejetje ideje, da iz navidezne kaotičnosti in nekoordiniranosti delovanj milijonov posameznikov, ki delujejo z omejenim znanjem in zanimanjem za drug drugega, lahko spontano nastane red, ki ga nihče ni načrtoval. Takšen red je rezultat eksperimentiranja številnih generacij ljudi in presega zmožnosti katerega koli posameznega uma ali skupine ljudi, ki verjamejo, da lahko načrtno in iz nič ustvarijo boljši sistem.

Smith je zaslužen tudi za vnos velike mere optimizma in vere v sposobnosti ljudi pri spopadanju s praktičnimi težavami, brez potrebe po nadrejeni instanci, ki verjame, da ve več kot ljudje sami. Pri tem moramo poudariti pomemben prispevek Smitha k razumevanju koncepta racionalnosti v družboslovnih znanostih. Za razliko od sodobne neoklasične ekonomske šole, ki racionalnost razume kot vsevednost ljudi o svojih resničnih potrebah in najbolj učinkovitih načinih, kako jo doseči, je imel Smith veliko bolj skromno in realistično mnenje o kognitivnih sposobnostih ljudi. A hkrati je uspel pokazati, da ravno kot posledica teh omejitev nastanejo številne družbene institucije, ki ljudem omogočajo, da na podlagi pravil in norm, ki jih utelešajo, delujejo, kot da jim je neposredno dostopno znanje, ki je razpršeno v družbi. Zahvaljujoč tem institucijam lahko ljudje povsem nezavedno delujejo v koordinaciji z drugimi, ki jo, zaradi siceršnje kompleksnosti družbenih sistemov, nikoli ne bi mogli doseči zavestno. Hayek je na podlagi teh idej uspel podati prepričljiv zagovor tržne družbe, pri čemer se je oddaljil od neoklasičnih okvirov analiziranja trgov skozi koncepte statičnih ravnotežij, ki stojijo zunaj časa in spregledujejo vse probleme povezane z negotovostjo, s katero so soočeni posamezniki. Trg je bil zanj dinamična institucija, znotraj katere se preko cen pretakajo informacije o največjih podrobnostih glede relativne redkosti dobrin in želj posameznikov, ki jih te dobrine zadovoljujejo. Zaradi zmotljivosti ljudi in

nezmožnosti jasnega uvida v prihodnost so te cene vedno izven ravnotežnih pogojev, a tako Hayek kot tudi Smith sta bila mnenja, da je velika verjetnost, da bodo napake v predvidevanjih ljudi v veliki meri odpravljene s strani drugih in da bo trg izkazoval tendenčno gibanje k ravnotežju. S tem sta oba avtorja pokazala, da lahko s pomočjo družbenih institucij posamezniki z omejenim znanjem dosegajo skoraj tako učinkovite rezultate, kot če bi bilo celotno znanje na voljo vsem¹¹.

Oba avtorja povezuje tudi prepričanje, da družbeni sistemi niso mehanične enote, katerih dele bi lahko opisali z matematičnimi sistemi enačb. Vsak tak sistem namreč sestoji iz velikega števila soodvisnih elementov in praktično nemogoče je predvideti, katere izmed spremenljivk so relevantne in kakšne so natančne povezave med njimi. Največ, kar lahko dosežemo z razumevanjem principov delovanja družbenih sistemov, so napovedi vzorcev (*pattern predictions*) razvoja, nikoli pa ne moremo napovedati natančnih vrednosti posameznih elementov. S tem teoriji odrečemo določeno napovedovalno moč, še posebej v primerjavi z naravoslovnimi znanostmi, a kot je rekel Hayek: »raje imam resnično, a nepopolno znanje, četudi pusti veliko nedoločenega in nepredvidljivega, kot pretvezo natančnega znanja, ki je zelo verjetno napačno.« (Hayek, 1975, str. 438)

Na podlagi vsega povedanega lahko Hayeka brez večjih zadržkov označimo za enega izmed najbolj zvestih nadaljevalcev Smithove misli. V današnjih časih, ko se glavni tok ekonomske znanosti vse bolj zateka v formalne modele splošnih ravnotežij in poenostavljene keynesianske modele, ki navajajo politike k vse večjemu posegu v delovanje trgov, je Hayekova misel aktualna vsaj toliko, kot je bila za čas njegovega življenja. Pri tem morda ne gre toliko za neposreden sprejem vseh Hayekovih predlogov, temveč za način razmišljanja, ki ga je Daniel Klein v svojem članku (Klein D. B., 2007) pripisal karakterju Smith-Hayek ekonomista. Z njim je označil vse tiste, ki dajejo prednost svobodi posameznikov, tiste, ki se zavedajo, da je realnost veliko preveč kompleksna, da bi jo lahko kontrolirali na ukaz, tiste, ki verjamejo, da družbena realnost ni sestavljena iz objektivnih dejstev, temveč subjektivnih interpretacij in presoje o negotovi prihodnosti in tiste, ki se zavedajo velike iznajdljivosti ljudi pri spopadanju s praktičnimi problemi ter ustvarjanju institucij, ki omogočajo složno uresničevanje načrtov vseh ljudi.

¹¹ Veljalo bi pripomniti, da je t.i. Hayekova hipoteza, tj. da trg omogoča učinkovito izrabo znanja razpršenega v družbi, dolgo veljala za zgolj teoretsko domnevo. V zadnjih desetletjih pa se je preko dela Vernona Smitha in drugih na področju eksperimentalne ekonomije znova in znova izkazala za empirično veljavno. Sistemiziran pregled relevantnih eksperimentov je moč najti v (Beckmann & Werding, 1994), širšo vključitev idej Smitha in Hayeka v razumevanje rezultatov eksperimentalne ekonomije pa v (Smith V., 2007).

LITERATURA IN VIRI

1. Beckmann, K., & Werding, M. (1994). *Markets and the Use of Knowledge, Testing the "Hayek hypothesis" in Experimental Stock Markets*, Discussion Paper, Passau: Universität Passau
2. Boehm, S. (1991). L.M. Lachmann (1906 - 1990): A Personal Tribute. *Review of Political Theory*, 3(3), 365-371.
3. Boettke, P. (2001). Economic calculation: The Austrian contribution to political. V P. Boettke (Ur.), *Calculation and Coordination: Essays on socialism and transitional* (str. 29-47). New York: Routledge.
4. Boettke, P. (2006). Hayek and market socialism. V E. Feser (Ur.), *The Cambridge Companion to Hayek* (str. 51-67). Cambridge: Cambridge University Press.
5. Caldwell, B. (2006). Hayek and the Austrian tradition. V E. Feser (Ur.), *The Cambridge Companion to Hayek* (str. 13-34). Cambridge: Cambridge University Press.
6. Grampp, W. D. (2000). What Did Smith Mean by the Invisible Hand? *The Journal of Political Economy*, 108(3), 441-465.
7. Hayek, F. A. (1933). The Trend of Economic Thinking. *Economica*, (40), 121-137.
8. Hayek, F. A. (1937). Economics and Knowledge. V *Individualism and Economic Order* (str. 33-75). Chicago: The University of Chicago Press.
9. Hayek, F. A. (1948a). The Facts of Social Sciences. V *Individualism and Economic Order* (str. 57-76). Chicago: The University of Chicago Press.
10. Hayek, F. A. (1948b). The Meaning of Competition. V *Individualism and Economic Order* (str. 92-107). Chicago: The University of Chicago Press.
11. Hayek, F. A. (1948c). Individualism: True and False. V *Individualism and Economic Order* (str. 1-33). Chicago: The University of Chicago Press.
12. Hayek, F. A. (1948d). The Use of Knowledge in Society. V *Individualism and Economics Order* (str. 77-92). Chicago: The University of Chicago Press.
13. Hayek, F. A. (1955). *The Counter-Revolution in Science*. London: The Free Press.
14. Hayek, F. A. (1975). The Pretence of Knowledge. *The Swedish Journal of Economics*, 77, 433-442.
15. Hayek, F. A. (1982a). The Mirage of Social Justice. V *Law, Legislation and Liberty*. London: Routledge & Kegan Paul LTD.

16. Hayek, F. A. (1982b). The Political Order of a Free People. V F. A. Hayek, *Law, Legislation and Liberty*. London: Routledge & Kegan Paul LTD.
17. Hayek, F. A. (1982c). Rules and Order. V *Law, Legislation and Liberty*. London: Routledge & Kegan Paul LTD.
18. Hayek, F. A. (2002). Competition as a Discovery Procedure. *The Quarterly Journal of Austrian Economics*, 5(3), 9-23.
19. Hayek, F. A. (2006). *The Constitution of Liberty*. London: Routledge.
20. Hoppe, H.-H. (1994). F.A.Hayek on Government and Social Evolution. *Review of Austrian Economics*, 7(1), 67-93.
21. Kennedy, G. (2009). Adam Smith and the Invisible Hand: From Metaphore to Myth. *Econ Journal Watch*, 6(2), 239-263.
22. Klein, D. B. (2007). The Smith-Hayek Economist: From Character to Identity. *Economic Affairs*, 27(3), 91 - 95.
23. Klein, D., & Lucas, B. (2010). In a Word or Two, Placed in the Middle: The Invisible Hand in Smith's Tomes. *GMU Working Paper in Economics*,(09-02).
24. Macfie, A. (1971). The Invisible Hand of Jupiter. *Journal of the History of Ideas*, 32(4), 595-599.
25. Millar, J. (2006). *A Historical View of the English Government*. Indianapolis: Liberty Fund.
26. Mises, L. (1951). *Socialism: An Economic and Sociological Analysis*. New Haven: Yale University Press.
27. Mises, L. (1963). Economics Calculation in the Socialist Commonwealth. V F. A. Hayek (Ed.), *Collectivist Economic Planning* (str. 78 - 131). London: Routledge & Kegan Paul LTD.
28. Polanyi, M. (1966). *The Tacit Dimension*. New York: Doubleday & Co.
29. Smith, A. (1981). *The Wealth of Nations*. Indianapolis: Liberty Fund.
30. Smith, A. (1982). History of Astronomy. V Wightman W.P.D. (Ur.) *Essays on Philosophical Subjects* (str. 33-106). Indianapolis: Liberty Fund.
31. Smith, A. (1984). *Theory of moral sentiments*. Indianapolis: Liberty Fund.
32. Smith, A. (1985). *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*. Indianapolis: Liberty Fund.
33. Smith, A. (1978). An Early Draft of Part of Wealth of Nations. V R. Meek (Ed.), *Lectures on Jurisprudence* (str. 563-581). Indianapolis: Liberty Fund.

34. Smith, V. (2007). *Rationality in Economics: Constructivist and Ecological Forms*. Cambridge: Cambridge University Press.
35. Stiglitz, J. (1991). The Invisible Hand and Modern Welfare Economics. *NBER Working Papers*. National Bureau of Economic Research, Inc.
36. Tobin, J. (1991). The Invisible Hand in Modern Macroeconomics. *Cowles Foundation Discussion Papers*, (966).
37. Viner, J. (1927). Adam Smith and Laissez Faire. *Journal of Political Economy* , 35(2), 198-232.